

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

СЕВИНДЖ АГАГУСЕЙН ГЫЗЫ ГАСАНОВА

КОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА КАК ЕДИНИЦЫ КУЛЬТУРЫ

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2015

Работа выполнена на кафедре лексикологии английского языка
Азербайджанского университета языков.

Научный руководитель: доктор наук по филологии, профессор
Нигяр Чингиз гызы Велиева

Официальные оппоненты: доктор наук по филологии, профессор
Месмеханым Юсиф гызы Газыева

доктор наук по филологии, профессор
Бахар Джумай гызы Джафарова

Ведущая организация: кафедра английского языка и методики
его преподавания Азербайджанского
государственного педагогического
университета

Защита состоится 25.06 2015 г. в _____ часов на заседании
Диссертационного совета Д.02.081 по защите диссертаций на
соискание учёной степени доктора наук и доктора философии в
Азербайджанском университете языков.

Адрес: AZ 1014, г. Баку, ул. Рашида Бейбутова, 134.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Азербайджанского
университета языков.

Автореферат разослан _____ 2015 г.

Учёный секретарь Диссертационного
совета Д.02.081, доктор философии
по филологии, доцент

Севда Давуд гызы Вагабова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. Данная работа посвящена проблеме основательного изучения коммуникативного аспекта художественного текста как единицы культуры в процессе глобализации. Последние несколько десятилетий характеризуются возросшим интересом языковедов и, вообще, прогрессивной части мировой общественности к межкультурному диалогу как залого существования современного цивилизованного общества. В глобализованном мире роль художественного текста в межкультурном диалоге неоспорима, поскольку в нём находит своё отображение культура, способ мысли, способ социального кодирования, и художественное воплощение.

Актуальность данной работы объясняется, так же и тем, что включаясь в процесс глобализации, Азербайджан встаёт на путь собственного модернизирования, что требует универсального способа социальной жизни, в условиях научной динамики. Таким образом, в германистике, также как и в общей теории лингвистики, проблема художественного текста требует всестороннего и систематического исследования. Актуальность работы обусловлена возрастающим интересом к вопросам языка и литературы в развивающихся межкультурных отношениях современного времени, а также необходимостью изучения языковых средств, которые способствуют описанию художественного текста различных жанров современного английского языка.

Объектом данного исследования является художественный текст в современном английском языке, а *предметом* анализ коммуникативного аспекта художественного текста как единицы культуры.

Целью исследования является выявление и описание специфики коммуникативного аспекта художественного текста английского языка. Из указанной цели вытекают следующие задачи исследования:

-изучить историю рассмотрения языковой картины мира в науке и лингвистике;

-определить роль языковой личности в формировании языковой картины мира;

-описать основные причины процессов заимствования и взаимовлияния в английском языке;

-изучить проблему типологизации текстов - дихотомическую типологию текста;

- провести анализ лексико-семантических, морфологических, синтаксических особенностей англоязычного художественного текста;
- дать конкретное определение художественному тексту,
- описать парадигматические отношения в тексте как высшей коммуникативной единицы языка;
- проанализировать современные подходы интерпретации художественно-прозаического текста;
- выделить монологичность и диалогичность как структурно-коммуникативную модель текста;
- раскрыть концепцию межкультурного диалога
- рассмотреть роль художественного текста в межкультурном диалоге в процессе глобализации.

Научная новизна диссертации состоит в том, что впервые предпринимается попытка выделения ключевой роли коммуникативного аспекта художественного текста как единицы культуры в межкультурном диалоге. С этой целью проводится тщательный анализ понятия “межкультурный диалог”, где культура рассматривается в широком смысле этого слова.

Гипотезой в данном исследовании является положение о том, что в системе каждого языка существуют всеобщие компоненты. Тогда как дифференциальные признаки этой системы связаны с национальной языковой спецификой.

Методы исследовательской работы. Учитывая многоаспектную специфику объекта исследования, основными методами исследования были избраны: метод лингвистического описания, сравнительно-сопоставительный метод, (включающий в себя общий и дифференциальный анализ), контекстологический метод, приёмы статистического анализа, а также индуктивный метод.

Теоретическая значимость диссертации заключается в том, что художественный текст отвечает всем общетекстовым дефинициям: он обладает структурно-смысловым единством, упорядоченной последовательностью единиц, законченностью, коммуникативной целенаправленностью. Художественный текст отличается спецификой функционирования – эстетическим воздействием. Эстетическая функция языка является важнейшим интегральным признаком, отличающим стиль художественного произведения от других стилей речи.

Практическая значимость диссертации заключается в том, что целью основательного анализа текста является стремление улучшить преподавание и изучение английского языка в национальных учебных

заведениях. В связи с усилением коммуникативной направленности обучения, в методике преподавания иностранного языка требуется учёт лингвокультурологических особенностей, как изучаемого, так и родного языков.

Основные положения, выдвигаемые на защиту:

- коммуникативная направленность, информативность, целостность как конструктивные признаки, функции коммуникации – функционально-стилевая ориентация и лингвостилистические особенности образуют комплексную модель анализа англоязычного художественного текста, при этом учитываются как экстралингвистический (цель коммуникации), так и лингвистический факторы (текстовые и языковые показатели);

- реализация художественного времени и пространства следует определённым закономерностям структуры текста. Художественное время и пространство отражает модель объективной реальности, но следует законам художественного мира в результате подчинения идеологическим, нравственным, психологическим и душевным установкам автора, его словарному запасу, его лингвокультурологическим, стилистическим задачам;

- англоязычный художественный текст содержит в себе национально-культурный компонент, историю духовной жизни народа, который находит своё отражение в артефактах, которые будучи отражением языка как феномена культуры, способствуют формированию языковой личности человека.

Апробация работы. Диссертация выполнена на кафедре лексикологии английского языка Азербайджанского Университета Языков. Основные результаты исследования отражены в двенадцати трудах, из них девяти статьях опубликованных в азербайджанских и зарубежных филологических сборниках, а также в тезисах докладов, представленных на двух республиканских и одной международной конференциях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы и источников. Общий объём диссертационной работы 170 листов компьютерной графики.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во *Введении* обосновывается актуальность темы исследования, обозначается его объект и предмет, говорится об основной цели и

задачах, теоретической и практической значимости работы, научной новизне, методах исследования, теоретических положениях, выносимые на защиту, а также сведения о апробации и структуре работы.

Первая глава диссертации называется *“Роль языковой личности в формировании языковой картины мира”*. Здесь анализируется роль языковой личности в формировании языковой картины мира, раскрывается сам термин “языковая картина мира”, ставший за последние годы одной из наиболее актуальных тем современного языкознания. Языковая картина мира определяется как исторически сложившаяся в обыденном сознании данного языкового коллектива и отражённая в языке совокупность представлений о мире, определённый способ восприятия и устройства мира, концептуализации действительности. Считается, что каждому естественному языку соответствует уникальная языковая картина мира. Проводя исследование языковой картины мира подчеркивается необходимость описания процессов заимствования и взаимовлияния в языках в современный период глобализации мира. “Сближение языков путём обоюдных заимствований является причиной, или во всяком случае одной из причин, того большого сходства внутренней формы, которые мы наблюдаем в языках народов, составляющих относительно тесное культурное сообщество”¹. Процессы взаимовлияния и заимствования в языках мира происходят настолько часто, что вызывают необходимость специального исследования. Всякое заимствование и влияние осуществляется людьми, и ясно, что заимствования и влияния характеризуют одну из важных сторон деятельности человека в языке. Нет ни одной сферы языка, которая не затрагивалась бы этими процессами. Они наблюдаются в области фонетики, лексики и грамматического строя языка. При описании заимствований из языка в язык существен поиск мотивации. Заимствования предлагают делить на мотивированные и немотивированные. Однако при развитом двуязычии, предполагающем одинаковое владение говорящим двумя и более языками, мотивация заимствований в ряде случаев оказывается затруднительной. Несмотря на наличие подобных примеров и необычайное многообразие заимствований и влияний, представляется, что заимствования можно разделить не только на мотивированные и немотивированные, но и на случайные и

¹ Paul Hermann Otto Theodor. Prinzipien der Sprachgeschichte, Principles of the history of language. M.: Foreign Literature, 1960, p. 379.

системные. Также рассматриваются системные заимствования в языках и определяется их мотивация, в первую очередь концептуальная или собственно языковая, а также, социальная. Это означает, что существует многоаспектная мотивация заимствований. Заимствования, мотивированные с различных позиций, имеют больше шансов проникнуть в язык и закрепиться в нём.

Здесь также проводится тщательный анализ истории рассмотрения и развития понятия языковой картины мира в науке и лингвистике. Выяснено, что понятие языковой картины мира восходит, с одной стороны, к идеям В. фон Гумбольдта и неогумбольдтианцев¹ о внутренней форме языка, а с другой стороны, к идеям американской этнолингвистики, в частности, так называемой гипотезе лингвистической относительности Сепира-Уорфа.

Само понятие “языковая картина мира” было введено в научную терминологическую систему Л.Вайсгербером. Основными характеристиками языковой картины мира, которыми её наделяет автор, являются следующие:

1) языковая картина мира – это система всех возможных содержаний: духовных, определяющих своеобразие культуры и менталитета данной языковой общности, и языковых, обуславливающих существование и функционирование самого языка;

2) языковая картина мира, с одной стороны, есть следствие исторического развития этноса и языка, а с другой стороны, является причиной своеобразного пути их дальнейшего развития;

3) языковая картина мира чётко структурирована и в языковом выражении является многоуровневой. Она определяет особый набор звуков и звуковых сочетаний, особенности строения артикуляционного аппарата носителей языка, просодические характеристики речи, словарный состав, словообразовательные возможности языка и син-таксис словосочетаний и предложений, а также паремиологический багаж;

4) языковая картина мира изменчива во времени;

5) языковая картина мира создает однородность языковой сущности, способствуя закреплению языкового и культурного своеобразия в видении мира и его обозначения средствами языка;

6) языковая картина мира существует в однородном своеобразном самосознании языковой общности и передается последующим поколе-

¹ Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. М.: Едиториал УРСС, 1993, 232 с.

ниям через мировоззрение, правила поведения, образ жизни, запечатлённые средствами языка;

7) картина мира какого-либо языка является его преобразующей силой, “формирующей представление об окружающем мире через язык как промежуточный мир” у носителей этого языка;

8) языковая картина мира конкретной языковой общности – это её общекультурное достояние.¹

Признавая высокий авторитет Лео Вайсгербера как автора весьма глубокой и тонко разработанной концепции языковой картины мира, в данном исследовании не поддерживается его идея о том, что власть родного языка над человеком абсолютно непреодолима. Не отрицая влияния языковой картины мира на наше мышление, в данной диссертации, подчеркивается приоритет неязыкового (невербального) пути познания перед языковым, при котором не язык, а сам объект задает нашей мысли то или иное направление. Не языковая картина мира, в конечном счёте, определяет наше мировоззрение, а сам мир, с одной стороны, и независимая от языка концептуальная точка зрения на него, с другой стороны.

Языковую картину мира определяют следующим образом: представление о действительности, отраженное в языковых знаках и их значениях - языковое членение мира, языковое упорядочение предметов и явлений, заложенная в системных значениях слов информация о мире; результат отражения объективного мира обыденным (языковым) сознанием того или иного языкового сообщества.

Существует мнение, что совокупность представлений о мире, заключённых в значении разных слов и выражений данного языка, складывается в некую единую систему взглядов, или предписаний, и навязывается в качестве обязательной всем носителям языка, потому что представления, формирующие картину мира, входят в значения слов в неявном виде. Исходя из понятия обратной связи, которое сводится к воздействию непервичного на первичное, следствия на первичный компонент, управляемого процесса на управляющий блок, отметим, что обратная связь устанавливается между концептуальной картиной мира и внутренним устройством языка, моделируемом во многом в соответствии с исходными требованиями картины мира.

¹ Гвоздева А.А. Языковая картина мира: лингвокультурологические и гендерные особенности: Автореф. дис... канд. филол. наук. Краснодар, 2004, с. 23.

Следует отметить, однако, что в современном языкознании понятие заимствования становится подчас своеобразным “*asylumignorantiae*”, и вследствие этого границы его оказываются крайне расплывчатыми. Здесь заимствование понимается как материальный (сегментный) элемент, проникающий в данный язык вследствие контактов, а не вследствие генетического развития. Из этого определения можно вывести различие между заимствованием, влиянием и тенденцией. Если заимствование рассматривать как приобретение того, чего в данном языке нет, то провести резкую грань между влиянием и заимствованием довольно трудно, так как всякий результат влияния тоже своего рода приобретение. Неверно думать, что заимствование непременно заполняет “пустое место” в системе языка или непременно, окончательно и бесповоротно вытесняет прежний, “свой”, исконный элемент. Заимствование может быть вызвано потребностью в дифференциации значений, в более адекватной передаче когнитивной структуры и т.д. Необходимо различать влияние и тенденцию. Это различие, строго говоря, основывается на экстралингвистических данных и данных о фреквентальном/универсальном в языке. Тенденция это закономерный путь развития языковой структуры, обусловленный её внутренними характеристиками.

В тех случаях, когда внеязыковая мотивация сомнительна, предполагать влияние одного языка на другой следует с чрезвычайной осторожностью. Например, в английском языке периода 1400-1550 гг. наметилась и реализовалась тенденция к опущению относительных местоимений “that” – “что, который” и “who” – “кто, который”, употребляемых в применении к релятивизируемому объекту (эти местоимения, кореферентные релятивизируемому субъектному имени, уже регулярно опускались, т.е. возможно было “Jack<who>built the house came - “Джек, <который> построил дом, пришёл”). Некоторые авторы приписывают развитие данной тенденции влиянию уэльского языка, в котором относительный показатель “a” регулярно опускался в относительных предложениях, описывающих объект (с регулярной леницией последующего звука).¹ Однако важно, что уэльский в рассматриваемый период был языком весьма непрестижным, билингвизм английский – уэльский был очень редок, тех, кто достаточно владел уэльским как вторым языком, чтобы активно

¹ Bever, Langendoen. The Problem of grammaticality, 1972, Peabody Journal of Education 50, p.20-23. ccunix.ccu.edu.tw/~lngproc/LinTalk.pdf

осознавать и использовать данное структурное свойство, было весьма немного; соответственно, предполагать структурное влияние уэльского на английский более чем опрометчиво,¹ тем более, что перед нами закономерное продолжение уже наметившейся языковой тенденции. Существует гипотеза О.А.Корнилова, согласно которой, в современной лингвистике можно выделить два подхода к языковой картине мира: “объективистский” и “субъективистский”.² Первый из них предполагает, что при образовании картины мира язык выступает не демиургом этой картины, а лишь формой выражения понятийного (мыслительно-абстрактного) содержания, добытого человеком в процессе своей деятельности (теории и практики).³ Так, языковая картина мира “привязывается” к объективному миру через постулирование её стремления максимально точно, адекватно отразить объективную реальность. Согласно второму, “субъективистскому” подходу, языковая картина мира – это отражённый в языке вторичный мир, являющийся результатом преломления в человеческом сознании объективного мира. Обыденный язык творит языковую картину мира, в которой отражаются и фиксируются не только знания о мире, но и заблуждения, ощущения относительно мира, его оценки, фантазии и мечты о мире. Такое понимание сущности языковой картины мира не требует от неё объективности.

По мнению В.Н.Телия, языковая картина мира - это неизбежный для мыслительно-языковой деятельности продукт сознания, возникающий в результате взаимодействия мышления, действительности и языка как средства выражения мыслей о мире в актах коммуникации. Метафора является одним из наиболее продуктивных средств формирования вторичных наименований в создании языковой картины мира.⁴ Языковая картина мира отражает состояния восприятия действительности, сложившиеся в прошлые периоды развития языка в обществе. Вместе с тем языковая картина мира изменяется со временем, и её изменения – это отражение изменяющегося мира,

¹ Lightfoot D.W. Mechanisms of syntactic change. Cambridge, 1979, p. 381

² Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М.: ЧеРо, 2003, с. 97.

³ Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Наука, 1990, с. 25.

⁴ Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988, с. 173.

появление новых реалий, а не стремление к идентичности с научной картиной мира.

Языковая картина мира вообще является абстракцией. Реально существуют и могут анализироваться лишь языковые картины мира конкретных национальных языков - национальные языковые картины мира.¹ Результатом отражения объективного мира обыденным (языковым) сознанием отдельного человека является индивидуальная национальная картина мира. Также общенациональной языковой картине мира противопоставляются языковые картины мира, ограниченные социальной сферой: территориально – диалекты, говоры и профессионально – подязыки наук и ремесел.²

Одни языки прибегают только к заимствованию слова вместе с понятием, а другие - к описанию заимствованного понятия своими средствами, а о соотношении двух этих приемов в языковой стратегии и тактике. Каждый язык характеризуется собственной степенью нетерпимости к заимствованным словам, своего рода “языковым шовинизмом”, в значительной мере связанной с внелингвистическими установками социума, соответственно степень такой нетерпимости может меняться в зависимости от исторического периода развития языка и общества. Случаи, к которым мы переходим, связаны не с собственно заимствованием, а с изменением - переструктурированием картины мира или средств её отображения. Знаменательно, что противопоставление двух типов заимствований (лексических и грамматических) интуитивно осознаётся и даже находит отражение в соответствующей лингвистической терминологии: в англоязычной терминологии нередко различают “borrowing” (заимствование понятия и слова для его выражения) и “loaning” (заимствование слова при наличии “своего” понятия).

Фрагмент картины мира не меняется, но вследствие взаимодействия языков меняется способ его отображения в языке. Возникает вопрос о мотивации замены одного способа выражения другим. Одна из наиболее частых причин здесь - престижность одного языка по сравнению с другим, сюда можно отнести латинские, французские заимствования в английском языке.

¹ Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М.: ЧеРо, 2003, с. 113.

² Новикова Н.С. Черемисина Н.В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки, 2000, № 1, с. 40.

Другой причиной, несомненно, связанной с первой, является разнообразное языковое табуирование. Язык, из которого заимствуется новое слово для обозначения уже известного понятия, может быть ничуть не престижнее “своего” языка, однако имеет какие-то специфические функции в данной языковой общности: наиболее частый случай здесь использование некоторого языка в качестве торгового, “lingua franca”.

Немаловажной причиной заимствований разбираемого типа может являться тот факт, что заимствуемый показатель или заимствуемое слово кажется гораздо более точным или выразительным, чем своё. Дело здесь в том, что при противопоставлении родного и неродного языка объём понятия “неродного” слова кажется обычно меньшим и имеющим более чёткие границы. Сравним, учение о психологических основаниях этого явления и учёте его при обучении иностранному языку в работе И.А.Зимней.¹ Кроме того, “чужое” слово может казаться более экспрессивным, чем знакомое и привычное. Как ни парадоксально, при этом для языка весьма существенным оказывается и такой фактор, как формальная простота заимствуемого показателя слова на фоне расплывчатости значения имеющегося своего.

Подводя итоги сказанного, можно считать, что картина мира складывается из каких-то наиболее жёстко заданных элементов мировосприятия (миропонимания) и правил взаимных переходов от одних элементов к другим. Можно предположить в связи с этим, что конкретные картины мира, имеющиеся у носителей индивидуальных языков, образуют пересекающиеся, но не тождественные множества.

Вторая глава нашего исследования посвящена лингвокультурологии. В различных подглавах данной главы анализируются лингвокультурологические аспекты взаимоотношения языка и культуры, понятие о концептосфере, коммуникации и тексте. Язык здесь рассматривается как зеркало культуры, отображающее лики прошедших культур, интуиции и категории миропредставлений. В связи с этим становится важным использование лингвокультурологического подхода в аудитории при обучении английскому языку, поскольку лингвокультурологические сведения являются необходимой составляющей коммуникативной компетенции студента, особым образом воплощёнными в семантике языковых единиц.

¹ Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Логос, 1998, 378 с. <http://psychlib.ru/mgppu/zim/zim-001-.htm>

Лингвокультурологические знания вызывают необходимость формирования лингвокультурологической компетенции как части коммуникативной. К примеру рассмотрим следующий фрагмент художественного текста: *“I was a very good student, if I may say so. I was tops at St. Michael’s Collage four years in a row. I got every possible award from the Department of Zoology. If I got non from the Department of Religious studies, it is simply there are no student awards in this department (the rewards of religious study are not in mortal hands, we all know that). I would have received The Governor General’s Academic Medal, The University of Toronto’s, of which no small number of illustrious Canadians have been recipients, were it not for a beef-eating pink boy with a neck like a tree trunk and a temperament of unbearable good cheers”* (Martel Y., p.5).

Если развести “мышление” как процесс отражения действительности в сознании человека и “мысль” как продукт мыслительной деятельности, то можно принять имплицитно существующую точку зрения, согласно которой единицей мысли является культурный концепт, служащий ценностно-смысловой репрезентацией определённого коллективного опыта. То есть, культурный концепт представляет собой внутреннюю репрезентацию обобщённого и определённым способом структурированного смыслового (эмпирического, опытного) содержания.

Концепт является единицей мысли. Единицей же сознания служит языковое значение. Смысл – категория лингвокультурологическая, личностная, ситуативная; смысл подвижен и изменчив от эпохи к эпохе, от человека к человеку, от текста к тексту. Значение - категория общественная, стабильная, постоянная часть содержания языкового знака.

Ещё более масштабно подходит к определению значения А.В.Бондарко: “Говоря о значении, мы имеем в виду содержание единиц и категорий данного языка, включенное в его систему и отражающее её особенности, план содержания языковых знаков”.¹ Носителями же смысла являются не только языковые формы, но и другие составляющие речепорождающего процесса (мотив, коммуникативное намерение, замысел, внутреннее программирование-

¹ Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка). М.: Языки славянской культуры, 2002, с.102.

смысловое синтаксирование, субъектно-предикативно-объектные отношения и ситуация общения).

Последовательное понимание истории становления понятия “культурный концепт” представлено Л.А. Микешиной).¹

Осмысление культурных “концептов”, выявляемых и анализируемых в различных контекстах, позволяет понять не только своеобразие когнитивной структуры текста, но и целое - концептуальный смысл культуры”.²

Особенно ценный опыт в понимании и применении термина “концепт” был накоплен в лингвокультурологии рубежа XX-XXI веков. Философские основания этому были заложены ещё в 70-80-е годы Р.Павилёнисом.³

Многоаспектную панораму современной концептологии можно представить следующими суждениями:

1) Концепты – ментальные образования, составляющие категориальную сетку ценностно-смыслового пространства языка.

2) Концепты – это единицы, с помощью которых моделируется картина мира.

3) В русле идей С.А.Аскольдова, концепт – не свернувшееся понятие, а “эмбрион” понятия, так как дан раньше и в нём потенциально заложена та семантическая структура, те общие и частные смыслы, которые затем разворачиваются в понятие.

4) В спонтанной речи в качестве смысловых элементов выступают не понятия, а свернутые первичные мыслительные представления, мыслительные сигналы, или концепты.

5) Концепты создают обобщенный образ слова.

6) Все значения, реальные и потенциальные, все связи слова, все ассоциации, порою очень отдаленные, удерживаются, объединяются в одном слове благодаря концепту.

7) Одному и тому же слову в психике разных людей могут соответствовать разные ментальные образования, т. е. за одним и тем же словом в сознании разных людей могут стоять разные концепты.

¹ Микешина Л.А. Философия познания. М.: Прогресс, 2002, с. 502.

² Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе. СПб.: Университетская книга, 2000, с. 415.

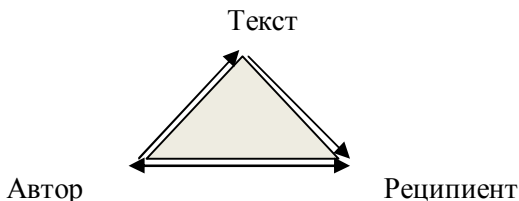
³ Павилёнис Р. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. М.: Мысль, 1983, 286 с.

Аналогичное понимание концепта предлагается и в работах у Дж.Лакоффа.

Когда речь идёт об анализе текста аксиоматичным является положение о взаимоотношениях между автором, создаваемым им текстом и читателем.

Данный феномен легче представить в виде равнобедренно-коммуникативного треугольника, на вершине которого стоит текст, являющийся точкой соприкосновения отправителя с получателем:

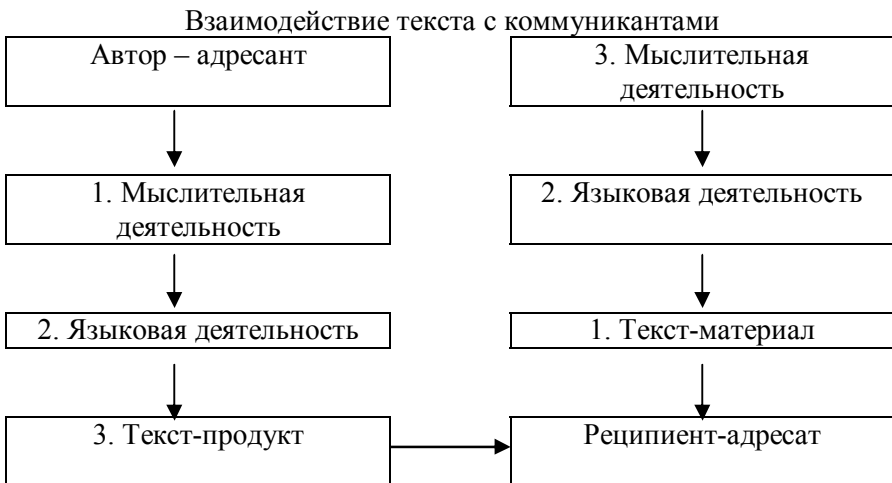
Схема 2.1

Текст оказывается одновременно и результатом деятельности (автора) и материалом для деятельности (читателя-интерпретатора)”¹.

Попробуем наглядно представить данный феномен, в виде двух последовательных алгоритмов, задачей которых является иллюстрация взаимообратности процесса порождения и восприятия текста, так называемой текстовой деятельности.

Схема 2.2

¹ Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. М.: МГУ, 2008, с. 14.

Первым этапом порождения текста автором, выступает мыслительная деятельность, которая может быть определена как совокупность ментальных операций, направленных на формирование авторской интенции в зависимости от индивидуальности и типа мышления “носителя” текста.

Однако непосредственное обнаружение мыслительных категорий, при первичном анализе текста практически невозможно, так, как они не имеют в нем формально-эксплицитных признаков. Эти категории могут быть идентифицированы лишь при более глубоком анализе, с учётом взаимодействия с концептуальной системой коммуникантов.

“Индивидуальное знание коммуникантов рассматривается как концептуальная система, непрерывно конструируемая и модифицируемая динамическая система данных (представлений, мнений, знаний), которой располагает индивид”.¹ Основным признаком следующего этапа, этапа языковой деятельности, в отличие от мыслительной, является наличие в тексте формального выражения языковых категорий, иными словами, некой языковой экспликации. Данный этап характеризуется выбором тех или иных языковых средств и обязательным оперированием ими; иначе говоря, объективизацией уже сформулированной мысли в конкретные грамматические и лексические структуры языка.

Следует отметить, что языковая деятельность, несмотря на присущую ей эксплицитность, в отрыве от мыслительной не может обеспечить ни порождения, ни восприятия текста коммуникантами. Что касается реципиента, его мыслительно-языковая деятельность представлена в виде алгоритма, взаимобратного авторскому. Он характеризуется первичной расшифровкой тех или иных грамматических и лексико-семантических знаков текста, с последующим наступлением этапа мыслительной деятельности, который выступает как окончательной процесс перцепции содержательно-фактуальной информации текста. “Речемыслительная деятельность, как утверждал Колшанский, является средством реализации мыслительного содержания с помощью языковых единиц, поэтому “в любом тексте проявляется специфика мышления коммуникантов, их позиции, а также субъективное использование языка”.²

¹ Каменская О.Л. Языковая личность и семантика слова // Социокультурное варьирование в языке. М.: МГЛУ, 2001, с. 9.

² Колшанский Г.В. Контекстная семантика. М.: Наука, 1980, с. 65.

Анализируя художественный текст как единицу культуры нужно раскрыть сущность культурных фреймов. Впервые понятие фрейма было введено Ирвином Гоффманом для обозначения способа, используемого людьми в повседневной жизни для упорядочивания или структурирования мира посредством утверждений, позволяющих распознавать и сортировать социальные феномены. И.Гоффман определяет фрейм как “определения ситуаций, которые построены в соответствии с принципами организации, управляющей событиями, в частности, социальными, и нашей субъективной вовлеченности в них”.¹

Необходимо отметить, что художественный текст в англоязычной литературе содержит в себе национально-культурный компонент, историю духовной жизни народа, отражающийся в артефактах. Они же, в свою очередь, охватывают материал фразеологизмов, пословиц, поговорок, загадок, скороговорок, сказок, былин и народных песен.

Ещё Бодуэн де Куртене писал, что грамматический строй языка наиболее точно отражает менталитет нации, так как он ближе всего к мышлению.² По определению Л.И.Новиковой, “артефакты - это ценности культуры, её уникальные феномены, которые в процессе обучения студентов способны выполнять роль средств обучения”.³ Артефакты делятся на вербальные и невербальные. Исследование художественных текстов, которые включают в себя фразеологизмы, пословицы, поговорки, загадки, скороговорки, сказки, былины, народные песни, предоставляют нам возможность изучить артефакты. Все указанные виды народной словесности, будучи отражением языка как феномена культуры, способствуют формированию языковой личности человека. В.Н.Телия отмечает, что “фразеологизмы отображают в своих образных основаниях окультурное мировидение народа”.⁴

Символы, инкорпорированные во фразеологизмы, придают последним культурную маркированность. Например, “big wig/big noise” in

¹ Батыгин Г.С. Континуум фреймов: социологическая теория Ирвинга Гоффмана // Социологический журнал. М.: 2001, № 3, с. 5.

² Бодуэн де Куртене И.А. О смешанном характере всех языков / Избранные труды по общему языкознанию. М.: АН ССР, Т. 1, 1963, с. 371.

³ Новикова Н.С. Артефакты, принципы и критерии их отбора для уроков русского языка. Культуроведческий подход: его реализация в школьном и вузовском курсах русского языка / Доклады и тезисы докладов участников Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения академика А.В.Текучева. М.: МПГУ, 2003, с. 46.

⁴ Телия В.Н. Что такое фразеология? М.: Наука, 1966, с.57.

the meaning of “an influential patron” - “большая рука/сильная рука/мохнатая рука” в значении “влиятельный покровитель, значительный по своему положению человек” выступает как “символ власти”; “chimney swallow” - “qaranqış” - “ласточка” как “символ весны”; “cygnet” - “лебедушка” как символ “девушки”, “blood” - “кровь” как символ “жизненной силы”.¹

Большой интерес в азербайджанской аудитории вызывают английские фразеологизмы, которые имеют эквиваленты, а не редко и более одного варианта эквивалентов в азербайджанском языке. Например: “to get upon the wrong side of the bed” или “to get out of bed on the wrong side” - “sol ayağı üstə durmaq” - “bir kəsi it dişləyib” - “filankəsin tutması tutub” - “pis əhval-ruhiyyədə olmaq” - “вставать с левой ноги” или “вставать не с той ноги” - быть не в настроении, “прикалываться” - придирааться ко всем и ко всему; “to run into a squall” - “zəhərə dönmək” - “hirsini tökmək” - “hirsli vaxtda düşmək” - “попадаться под горячую руку” - “испортить музыку” - “испортить кровь” - испортить кому-либо настроение; “to be happy as a lark” - “to be happy as king” - “to be full of beans” - “to sit on top of the world” - “to be over the moon” - “to be on cloud nine” - “göyün yeddinci qatında olmaq” - “göylərdə uçmaq” - “göylərdə olmaq” - “ayağı yer görməmək” - “чувствовать себя на седьмом небе” - “сильно радоваться”; “to be born under a lucky star” - “to be born with a silver spoon in one’s mouth” - “to be born lucky” - “to have a great success in life” - “aşığı alçı durub” - “başına taleh quşu qonub” - “ulduzu parlayır” - “bəxti gətirən insan haqqında” - “родиться под счастливой звездой” - “о человеке, которому везёт”; “like cats and dogs” - “it-pişik kimi” - “bərk dalaşmaq” - “как кошка с собакой” - “грызться” - “постоянно ссориться”.²

Итак, осознание языка как феномена культуры неразрывно связано с символическими образами, которые используются в фольклоре. Описание реалий, лексики культуры позволяет усвоить национально-культурную специфику языковых средств и помогает изучить грамматические категории. Формирование языковой личности на основе лингвокультурологической концепции провозглашается как основная цель обучения языку, а реальные коммуникативно-

¹ Vəliyeva N.Ç. İrihəcmli üçdillli frazeoloji lüğət: 2 cildə. I c. Bakı: Azərənəşr, 2010, 988 s.

² Vəliyeva N.Ç. İrihəcmli üçdillli frazeoloji lüğət: 2 cildə. II c. Bakı: Azərənəşr, 2010, 987 s.

познавательные и культурные потребности личности составляют основу системы обучения.

В *третьей главе* диссертации исследуются: текст как высшая коммуникативную единицу языка, монологичность и диалогичность как структурно-коммуникативную модель текста, специфические особенности текста и художественного текста.

Рассматривая социогенез и текст, становится ясным, что социально-историческое развитие общества непосредственно связано с взаимодействием человека с окружающим миром и в данном контексте нельзя не отметить две основные, взаимосвязанные и часто параллельно протекающие деятельности человека: познавательную и коммуникативную.

Основной социальной функцией коммуникации является то, что коммуникативная деятельность обеспечивает обмен информацией, необходимым для накопления обществом коллективного знания, а также приобретения отдельными членами общества уже созданного коллективного знания.

Процесс вербального обобщения и обмена знаниями в обществе осуществляется при помощи объективации накопленных знаний в форме устных и письменных текстов.

“Текст же, как речевое произведение, согласно Болотновой Н.С., является универсальной формой коммуникации. Благодаря текстовой деятельности передается информация, выражаются чувства, осуществляются контакты между людьми, происходит воздействие, описываются реалии окружающего мира, сознания и языка”.¹

Принимая во внимание всю сложность и многоаспектность самого понятия “текст”, естественно полагать, что вопрос о дифференциации текстов поныне считается дискуссионным и потому, классификации текстов, имеющиеся на сегодняшний день отличаются своим разнообразием.

Таким образом, в качестве относительно весомых критериев типологизации текстов принято считать самые разные лингвистические и экстралингвистические признаки, такие как: информационный, семантический, структурный, психологический, функциональный, логический, прагматический, жанрово-стилистический, интерпретационный, коммуникативный, культурологический и другие.

¹ Болотнова Н.С. Филологический анализ текста. М.: Флинта, Наука, 2007, с. 112.

Сегодня актуальна дихотомическая типология текста: текст нехудожественный и художественный. Художественный текст строится по законам ассоциативно-образного мышления, нехудожественный - по законам логического мышления.

В художественном тексте жизненный материал преобразуется в своего рода “маленькую вселенную”, увиденную глазами данного автора. Поэтому в художественном тексте за изображенными картина ми жизни всегда присутствует подтекстный, интерпретационный функциональный план, “вторичная действительность”.

Художественный текст строится на использовании образно-ассоциативных качеств речи. Образ здесь конечная цель творчества, тогда как в нехудожественном тексте словесная образность принципиально не необходима и при наличии является лишь средством передачи (объяснения) информации.

В художественном тексте средства образности подчинены эстетическому идеалу художника; второстепенная роль словесного образа в нехудожественной литературе (например, научно-популярной) освобождает автора от такой подчиненности: он озабочен другим - с помощью образа (сравнения, метафоры) передать информационную сущность понятия, явления.

Текстообразование обеспечивается процессами деривационными вместе с недеривационными процессами (лексическими, синтаксическими, интонационными трансформациями и др.). Деривационные отношения связывают исходный (первичный) и производный (вторичный) тексты.

Таким образом, производный текст, сохраняя свои связи с исходным, отличается от последнего формально-семантически (большей сложностью / простотой) и в смысловом отношении. Тексты такого рода признаются родственными. Рассмотрим деривационные процессы текстообразования. В сфере текстообразования различаются три основных деривационных процесса:¹

1) развёртывание, при котором исходный текст получает формально-семантические прибавления. Так, *“No one can order a lunch better than Roy, and generally by the time the critic has eaten half a dozen oysters and a cut from a saddle of baby lamb, he has eaten his words, too. It is only poetic justice that when Roy’s next novel comes out the critic should see in the new work a very great advance.... In England we have so*

¹ Чувакин А.А. Теория Текста: Учебное пособие. М.: Наука, 1998, с. 23.

much bad weather that it is only fair that a beautiful day should be more beautiful than anywhere in the world and this June evening was perfect. The blue sky was cloudless and the air was balmy, before us stretched green rolling downs, and woods, and in the distance you saw the red roofs of a little village church... A week later they were married at a registrar's office. It was a very successful marriage. Looking back now after sixteen years I could not but chuckle sympathetically at the thought of the lark they had made of their life together. I had never known a more devoted couple... She spoke English with a good deal of accent, but with a correct pronunciation" (W.S.Maugham, p.113);

2) свёртывание, при котором исходный текст получает формально-семантические опущения. Традиционный пример в этом случае - жанр аннотации, которая предполагает глубокое свёртывание исходного текста - до ответа на два вопроса: о чем говорится в исходном тексте? кому это адресовано? (предлагаем читателю, завершив знакомство с учебным пособием, обратиться к аннотации); Пример: *But let me not be sidetracked again. My move to the Midwest was interpreted by my father as a rejection (excuse the jargon; so misleading) (Bellow S., p.28).*

3) усложнение, при котором исходный текст первично претерпевает не формально-семантические, а функциональные изменения. Пример: *"He played Chopin. He played two waltzes that were familiar to me, a polonaise and an etude" (W.S.Maugham, p.143.). "I couldn't quite picture what he was up to in the laundry room going on three o'clock in the morning, an hour often connected with the dark night of the soul. He was, by the sound of him, somewhere beyond the agitation I was familiar with..." (Bellow S., p.392).*

Необходимо знать основные категории текста или его основные признаки. Текстовая категория (характеристика) - это такой признак, который свойственен всем текстам, и без которого не может существовать ни один текст, то есть - это типологический признак.

Текстовая категория - типичный признак текста, который запрограммирован уже на уровне первичного авторского замысла и представляет собой отдельный параметр этого замысла. Итак, основными признаками текста являются его цельность, связность, членимость, тематичность, логичность, темпоральность, локальность, оценочность, композиция.

Нужно отметить, что в литературоведении и текстологии существует понятие "метатекст", которое означает текстовые элементы

второго порядка, выполняющие служебные функции по отношению к некоему первичному тексту.

Метатекст - это набор связанных с каким-то произведением текстов, помогающих понять текст или его роль в культуре - черновиков, прототипов, пародий, продолжений, критических статей и т.д. Метатекст в лингвистике - это элементы текста, соотносимые с ситуацией общения, описывающие и структурирующие речь, частью которой они являются. Например: *I spent my last years at St. Joseph's school feeling like the persecuted prophet Muhammad in Mecca, peace upon his name. But just he planned his flight to Medina, the Hejira that would mark the beginning of muslim time, I planned my escape and the beginning of a new time for me. (Y. Martel, p. 45).*

Рассматривая текст как коммуникативную единицу поневоле сразу всплывает в подсознании термин "интерпретация". В обыденной речи слово "интерпретация" употребляется часто и даже стало модным. Однако это слово обладает каким-то уничижительным привкусом, когда говорят: "Это не непреложная истина, это всего лишь интерпретация". Ну что же, в таком случае, филологи занимаются "всего лишь" языком. Однако в этом "всего лишь" заключается наша жизнь. *"Open the whiskey Tom, she ordered, and I'll make you mint julep. Then you won't seem so stupid to yourself..." (F. Scott Fitzgerald, The Great Gatsby, p. 121).* *"Now he turned his head toward the mountains of the east, the Gabilans, and they were jolly mountains, with hill ranches in their creases, and with pine trees growing on the crests. People lived there, and battles had been fought against the Mexicans on the slopes" (J. Steinbeck, The Red Pony, p. 125).*

Подходя к интерпретации не только как к инструменту, но и как к объекту филологии, литературоведения, философия языка и лингвистика обретают общий язык, общие интересы и общий материал исследования. Интерпретация в филологии затрагивает две стороны: понять самому; объяснить и/или обосновать это понимание другим. Анализируя структуру, виды, типы, технику интерпретации нельзя забывать о культурах интерпретации. Культура понимания - это культура интерпретации, стремление к идеалу интерпретирования.

Использование художественного текста в практике преподавания иностранного языка является чрезвычайно важным. Полное изучение и понимание английского языка как иностранного невозможно без анализа художественных текстов. Резко возросший в настоящее время интерес к культурному наследию, к современной сложной и

динамичной языковой и культурной ситуации выдвигает проблему лингвистического анализа и перевода художественного текста в число важнейших общезыковедческих и культурологических проблем.

Проведя анализ коммуникативного аспекта художественного текста как единицы культуры в процессе глобализации, мы пришли к следующим выводам:

- язык тесно связан с мышлением, хотя и не тождествен ему. Роль субъективного в отражении окружающего мира огромна. Правильное понимание объективного без элементов субъективного было бы не возможно. Внутренние законы в языке действительно существуют и внутренний закон языка может быть совершенно не связан с общественными законами, например закон языкового знака;

- рассматривая проблему заимствований, стало явным, что в языках мира, нет стремления к созданию особо сложных грамматических категорий и грамматических правил. Все языки мира стремятся создать сравнительно несложную, систему языковой коммуникации с тенденцией экономии физиологических затрат и усовершенствования средств языкового выражения;

- проблема отношения текста к текстам в её целостности в лингвистике является новой и мало разработанной. Из краткого обзора типов отношений видно, что данный конкретный текст находится в многообразных отношениях с другими текстами, существует в сети отношений с ними;

- лексия обеспечивает деятельность слушающего, т.е. в первую очередь имеет когнитивную значимость: деятельность слушающего является когнитивно-коммуникативной по своей природе. Соответственно, процесс создания текста имеет коммуникативно-когнитивную природу. Лексия представлена в художественном тексте различными языковыми и неязыковыми средствами;

- интертекстуальные и гипертекстуальные совокупности текстов - такие объединения текстов, центром которых является данный конкретный текст, сопряженный с текстами, указываемыми отсылками. Интертекстуальные совокупности текстов как интертекстуальное пространство данного конкретного текста исследуется преимущественно на материале текстов художественной литературы. Это накладывает свой отпечаток на типологию интертекстуальных элементов и межтекстовых связей;

- культура интерпретации текста – это каноны в выборе альтернатив. Соответственно, прогресс культуры понимания –

расширение свободы каждого отдельного человека в выборе своего “параметра”, своей позиции на шкале альтернатив. Это способность выбрать, как воспринимать речь в данном эпизоде своей жизни;

- выявление межкультурных различий в культурных фреймах и культурном фреймировании позволяет находить оптимальные ресурсы и возможности взаимопонимания и выстраивания взаимодействия с их учётом, достигая определённого баланса.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях:

1. Эвфемизм как лингво-культурное явление // *Filologiya məsələləri*. Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2010, № 10, с.16-20
2. Коммуникация и текст. Современные проблемы прикладной лингвистики / Материалы Республиканской научно-практической конференции. Баку: АУЯ, 2013, с. 108-110
3. Текст как высшая коммуникативная единица // *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika konfransı*. Bakı: ADU, 2013, с. 209-210
4. Роль художественного текста в межкультурном диалоге в процессе глобализации // *Elmi xəbərlər*. Bakı: ADU, 2014, № 1, с. 88-94
5. История изучения языковой картины мира // *Dil və Ədəbiyyat* Bakı: ADU, 2014, № 1, с. 120-128
6. Роль личности в формировании языковой картины мира // *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: BDU, 2014, № 1, с.18-20
7. Лингвокультурологические аспекты взаимоотношения языка и культуры // *Filologiya məsələləri*. Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2014, № 1, с. 271- 282
8. Художественный текст как отражение глобального межкультурного диалога // *Национална економика у глобальному середовищі. VI Международная научно-практическая конференция*. Полтава: ПУЕТ, 2014, с. 150-152
9. Что такое концепт, культурный концепт и концептосфера? // *Elmi xəbərlər*. Bakı: ADU, 2014, № 2, с.109-117
10. Культурный концепт как единица глобальной компетенции // *Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransı*. Bakı, ADU, 2014, с. 118-121
11. Лингвистический анализ текста // *Филологіні Науки*. Полтава: ПНПУ имени В.Г.Короленка, 2014, № 17, с. 71-76
12. О проблеме типологизации текстов // *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: BDU, 2014, № 2, с. 26-28
13. *Linguo-cultural aspect of interrelation of Language and culture // International Journal of English Linguistics, Canadian Center of Science and Education. Vol. 4, 2014, № 6, p. 160-166*
14. Художественный текст как средство межкультурной коммуникации / *Вербальные коммуникативные технологии* 4.

Международная научно-практическая конференция. Тбилиси:
Грузинский Технический Университет (ГТУ), 2014, с. 56-60.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC AĞAHÜSEYN QIZI HƏSƏNOVA

BƏDİİ MƏTNİN KOMMUNİKATİV ASPEKTİ
MƏDƏNİYYƏT VAHİDİ KİMİ

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qazıyeva

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Bahar Cumay qızı Cəfərova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
İngilis dili və onun tədrisi metodikası kafedrası

Müdafiə ____25.06_ 2015-ci il saat____da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küç., 134

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təqdim edilən iş qloballaşma prosesində bədii mətnin mədəniyyət vahidi kimi kommunikativ aspektinin əsaslı öyrənilməsinin probleminə həsr olunub. Son onilliklər dilçilərin, və ümumiyyətlə, dünya ictimaiyyətinin progressiv hissəsini təşkil edən insanların mədəniyyətlərarası dialoqa müasir sivil cəmhıyyətinin zamini kimi çoxalan marağı ilə xarakterizə edilir. Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoq zamanı bədii mətnin rolu şübhəsizdir, çünki mədəniyyət, düşüncə tərzı, sosial kodlaşmanın üslubu, bədii təcəssüm öz əksini onda tapır.

İşin mövzusunun aktuallığı həmçinin onunla şərtlənir ki, Azərbaycan qloballaşma prosesinə daxil olaraq, özü modernləşmə yoluna keçir, bu da elmi dinamika şəraitində sosial həyatın universal üslubunu tələb edir. Beləliklə, germanistikada və eləcə də linqvistikanın ümumi nəzəriyyəsində bədii mətnin problemi hərtərəfli və sistemli tədqiqini tələb edir.

Tədqiqat işinin aktuallığı müasir zamanın inkişaf edən mədəniyyətlərarası münasibətlərində dil və ədəbiyyat məsələlərinə artan maraq ilə, həmçinin müasir ingilis dilinin müxtəlif janrlarında bədii mətnin təsnifinə imkan yaradan dil vasitələrinin öyrənilməsinin ehtiyacı ilə şərtlənir.

Tədqiqatın obyektı müasir ingilis dilində bədii mətn, predmeti isə bədii mətnin mədəniyyət vahidi kimi kommunikativ aspektinin təhlilidir.

Tədqiqat işinin məqsədi ingilis dilində bədii mətnin kommunikativ aspektinin spesifikasiyasının aşkarlanması və təsnifidir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- elmdə və linqvistikada dünya dil mənzərəsinin tədqiqi tarixini öyrənmək;
- dünya dil mənzərəsinin formalaşmasında şəxsiyyətin (dildəşiyicisinin) rolunu təyin etmək;
- ingilis dilində alınma və qarşılıqlı təsir proseslərinin əsas səbəblərini təsnif etmək;
- mətnlərin tipologiyasının problemini – mətnlərin dixotomik tipologiyasını öyrənmək;
- ingilisdilli bədii mətnlərin leksik-semantik, morfoloji, sintaktik xüsusiyyətlərinin təhlilini aparmaq;
- bədii mətni konkret olaraq müəyyənləşdirmək;
- mətnə dilin ən ali kommunikativ vahidi kimi paradiqmatik münasibətləri təsvir etmək;
- bədii-prozaik mətnin interpretasiyasının müasir yanaşmalarını tədqiq etmək;

-mətnin struktur-kommunikativ modeli kimi monoloq və dialoq formalarını fərləndirmək;

-mədəniyyətlərarası dialoqun konsepsiyasını izah etmək;

-qloballaşma prosesində mədəniyyətlərarası dialoqda bədii mətnin rolunu təhlil etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, mədəniyyətlərarası dialoq zamanı bədii mətnin mədəniyyət vahidi kimi əsas kommunikativ aspektinin əsaslı öyrənilməsinə ilk dəfə cəhd edilir. Bu məqsədlə “mədəniyyətlərarası dialoq” anlayışının əsaslı analizi aparılır və mədəniyyət sözün geniş mənasında araşdırılır.

Tədqiqatın işçi fərziyyəsi - belə bir müddəa mövcuddur ki, istənilən dilin sistemində ümumi komponentlər var. Halbuki həmin sistemin differensial xüsusiyyətləri milli dilin spesifikası ilə bağlıdır.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat obyektinin çoxaspektli spesifikasını nəzərə alaraq, tədqiqatın əsas metodları aşağıdakılar seçilmişdir: linqvistik təsvir metodu, müqayisəli-tutuşdurma metodu (tərkibində olan ümumi və differensial analiz), kontekstoloji metod, statistik analizin üsulları, həmçinin induktiv metod.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bədii mətn bütün ümumtekst definisiyalarına cavab verir: onun struktur-məzmunlu vahidi, vahidlərin sıralanmış ardıcılığı, bitkinliyi, kommunikativ məqsədli istiqaməti mövcuddur. Bədii mətn funksionallığın spesifikası - estetik təsir ilə fərqlənir. Dilin estetik funksiyası bədii əsərin üslubunu nitqin başqa üslublarından fərqləndirən əsas inteqral cəhətidir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti odur ki, mətnin əsaslı tədqiqinin məqsədi milli təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisi və öyrənilməsini yaxşılaşdırmaqdır. Kommunikativ yönümlü tədrisin güclənməsi ilə əlaqədar, xarici dilin tədrisi metodikasında həm öyrənilən, həm də ana dillərinin linqvokulturoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələb olunur.

Müdafiəyə aşağıdakı *müddəalar* təqdim edilir:

- kommunikativ yönəlmə, informativlik, bütövlülük konstruktiv xüsusiyyətlər kimi, kommunikasiyanın funksiyaları - funksional-üslubi oriyentasiya və linqvoüslubi cəhətləri ingilisdilli bədii mətnin analizinin kompleks modelini yaradır, bununla yanaşı həm ekstralingvistik (kommunikasiyanın məqsədi), həm də linqvistik faktorlar (mətn və dil göstəricilər) nəzərə alınır;

- bədii zaman və məkanın realizasiyası mətnin strukturunun müəyyən qanunauyğunluqlarına müvafiq həyata keçir. Bədii zaman və məkan obyektiv reallığın modelini əks etdirir, lakin müəllifin ideoloji, əxlaqi, psixoloji və

mənəvi dəyərlərinə, söz ehtiyatına, linqvokulturoloji və üslubi məqsədlərinə tabe olunmasının nəticəsində bədii dünyanın qanunlarına riayət edir;

- ingilisdilli bədii məndə mədəniyyət fenomeni kimi dilin təzahürü olaraq artefaktlarda öz əksini tapan milli-mədəni komponent, xalqın mənəvi həyatının tarixi mövcuddur və onlar insanın dil daşıyıcısı kimi şəxsiyyətin formalaşmasına şərait yaradır;

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. İşin əsas nəticələri Azərbaycanda, Gürcüstanda, Ukraynada və Kanadada müxtəlif filoloji toplularda çap olunan on dörd elmi əsərdə, onlardan doqquzu elmi məqalələr, həmçinin üçü Respublika və ikisi B eynəlxalq konfransların materiallarında tezis şəklində çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 174 səhifə kompüter qrafikasından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın *Giriş* hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, onun əsas məqsəd və vəzifələri, işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi yeniliyi, tədqiqatın metodları və müdafiyyə təqdim edilən əsas müddəaları müəyyənləşdirilir, həmçinin dissertasiyanın aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın *birinci fəslində* “*Dünya dil mənzərəsinin formalaşmasında şəxsiyyətin (dil daşıyıcısının) rolu*” adlanır. Bu fəsildə dünya dil mənzərəsinin formalaşmasında şəxsiyyətin (dil daşıyıcısının) rolu tədqiq olunur, müasir dilçilikdə son illərdə ən aktual mövzularından biri olan “dünya dil mənzərəsi” termini öz ətraflı izahını tapır.

Müəyyən dil kollektivinin gündəlik şüurunda tarixi cəhətdən formalaşmış və dildə dünya haqqında olan anlayışlarında öz əksini tapmış, həmçinin qavrayışın müəyyən üsulu və dünyanın formalaşması və reallığın konseptuallaşması şəraitində dünya dil mənzərəsi təyin olunur. Hesab edilir ki, hər bir təbii dilə unikal dünya dil mənzərəsi münasibdir. Dünya dil mənzərəsinin tədqiqini apararkən dünya qlobalizasiyasının müasir dövründə dillərdə alınma və qarşılıqlı təsirlər proseslərinin təsnifinin ehtiyacı duyulur. “İkitərəfli alınmalar yolu ilə dillərin bir-birinə yaxınlaşması nisbi sıx mədəni

cəmiyyət təşkil edən xalqların dillərində müşahidə olunan daxili formanın böyük oxşarlığının səbəbidir, və ya hər halda, səbəblərindən biridir”.¹

Dünya dillərində qarşılıqlı təsir və alınma prosesləri o qədər tez-tez baş verir ki, xüsusi tədqiqat olunmasına ehtiyac yarırlar. Hər bir alınma və təsir insanlar tərəfindən həyata keçirilir, və aydındır ki, alınmalar və təsirlər insanın dildə olan fəaliyyətinin bir tərəfini xarakterizə edir. Ən başlıca, qeyd etmək lazımdır ki, dilin belə sahəsi yoxdur ki, bu proseslərə məruz qalmasın. Onlar fonetika, leksika və dilin qrammatik quruluşu sahələrində müşahidə olunur. Dildən dilə keçən alınmalarının təsnifi zamanı motivasiyanın axtarışı çox əhəmiyyətlidir. Müvafiq olaraq, təklif edirlər ki, alınmaları motivləşmiş və qeyri-motivləşmiş olanlara bölmək lazımdır. Lakin inkişaf olunmuş bilinçvizm şəraitində, iki və daha çox dillərdə oxşar danışq qabiliyyətinə malik olanlarını nəzərdə tutan alınmaların motivasiyası bir sıra hallarda kifayət qədər mürəkkəbdir. Belə nümunələrin, alınmaların və təsirlərinin qeyri-adi çoxluğunun mövcudluğuna baxmayaraq, bizə belə gəlir ki, alınmaları yalnız motivləşmiş və qeyri-motivləşmiş olanlara yox, həmçinin təsadüfi və sistemli olanlara bölmək zəruridir.

Bu fəsildə dillərdə mövcud olan sistemli alınmalar təhlil edilir və onların motivasiyası təsnif olunur, ilk növbədə konseptual və ya xüsusi dilə aid, həmçinin sosial. Bu, öz növbəsində, o deməkdir ki, alınmaların çoxaspektli motivasiyası var. Müxtəlif pozisiyalarından motivasiya olunan alınmaların dilə daxil olmaq və orada yer tutub qalmaq üçün daha çox şansları, imkanları var.

Dünya dil mənzərəsi anlayışı, bir tərəfdən, Vilhelm fon Humboldtun və neohumboldtçuların² dilin daxili forması barədə ideyaları ilə bağlıdır, digər tərəfdən isə, amerikan etnolinqvistikanın ideyaları, o cümlədən, Sepir-Uorfun linqvistik nisbilik adlanan hipotezası ilə əlaqəlidir. “Dünya dil mənzərəsi” anlayışı elmi terminoloji sistemə Leo Vaysqerber tərəfindən təklif olunub. Müəllif tərəfindən qeyd edilən dünya dil mənzərəsinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1) dünya dil mənzərəsi - müəyyən dil oxşarlığını təşkil edən mədəniyyətin və mentalitetin özünəməxsusluğunu təyin edən bütün mümkün varlıqların: mənəvi və dili özünün mövcudluğunu və funksionallığını şərtləndirən dil ilə bağlı anlayışların sistemidir;

¹ Paul Hermann Otto Theodor. Prinzipien der Sprachgeschichte, Principles of the history of language. M.: Foreign Literature, 1960, p.379.

² Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. М.: Едиториал УРСС, 1993, 232 с.

2) dünya dil mənzərəsi, bir tərəfdən, etnosun və dilin tarixi inkişafının nəticəsidir, digər tərəfdən isə, onların gələcək inkişafının özünəməxsus yolunun səbəbidir;

3) dünya dil mənzərəsi - dəqiq strukturlaşmış və dil ifadəsində çoxsəviyyəlidir, o, xüsusi səslərin və səs birləşmələrin çeşidini, dil daşıyıcılarının artikuliyasına aparatının struktur xüsusiyyətlərini, nitqin prosodik xarakteristikalarını, söz lüğətini, dilin sözdüzəldici imkanlarını və söz birləşmələrinin və cümlələrinin sintaksisini, həmçinin paremioloji baqajı (bilyi) təyin edir;

4) dünya dil mənzərəsi zamanla dəyişəndir;

5) dünya görüşündə və onun dil vasitələri ilə ifadəsində dil və mədəni özünəməxsusluğunun saxlanılmasına zəmin yaradaraq dünya dil mənzərəsi dil mahiyyətinin oxşarlığını yaradır;

6) dünya dil mənzərəsi dil cəmiyyətinin oxşar özünəməxsus şüurunda mövcuddur və dil vasitələri ilə bərkimiş dünyagörüşü, davranış qaydaları, həyat tərzilə sonrakı nəsillərə varis qalır;

7) istənilən dilin dünya mənzərəsi onu inkişaf etdirən qüvvədir, həmin dilin daşıyıcısında “arada olan dünya kimi dil vasitəsilə bizi əhatə edən dünya haqqında anlayış formalaşdırır”;

8) konkret dil cəmiyyətinin dünya dil mənzərəsi - bu onun ümummədəni sərvətidir.¹

Olduqca dərin və xüsusi işlənmiş dünya dil mənzərəsi konsepsiyasının müəllifi kimi Leo Vaysqerberin yüksək nüfuzunu qəbul edərək, həmin tədqiqatda onun ideyası olan, ana dilinin gücü, səlahiyyəti insandan tamamilə üstündür və öhdəsindən gəlmək mümkün olmayandır - qəbul edilmir. Bizim təfəkkürümüzə dünya dil mənzərəsinin təsirini təkzib etməyərək, təqdim olunmuş dissertasiyada qavrayışın dil ilə müqayisədə qeyri-dil (qeyri-verbal) üsulunun üstünlüyü xüsusi qeyd edilir, çünki dil yox, obyekt özü bizim düşüncəmizə bu və ya digər istiqamət təklif edir. Sonda bizim dünyagörüşümüzü dünya dil mənzərəsi təyin etmir, bir tərəfdən, dünya, digər tərəfdən isə, dildən asılı olmayan ona konseptual nəzər nöqtəsi təyin edir.

Dünya dil mənzərəsini aşağıdakı kimi təyin edirlər: dil işarələrində və onların mənalarında əks olunan reallıq haqqında anlayış - dünyanın dil ilə parçalanması, əşyaların və hadisələrin dillə sıralanması, sözlərin sistemli mənalarında olan dünya barədə informasiya; gündəlik (dil) qavrayış ilə bu və ya digər dil cəmiyyətinin obyektiv dünyasının əks olunmasının nəticəsi.

Гвоздева А.А. Языковая картина мира: лингвокультурологические и гендерные особенности: Автореф. дис...канд.филол. наук. Краснодар, 2004, с. 23.

Belə bir fikir mövcuddur ki, həmin dilin müxtəlif sözlərin və ifadələrin mənalarda əks olunan dünya haqqında anlayışların cəmi müəyyən vahid fikir və yaxud təlimatlar sisteminə cəmləşir, və bütün dil daşıyıcılarına mütləq kimi zorla qəbul edilir, çünki dünya mənzərəsini formalaşdıran anlayışlar aydın olmayan formada sözlərin mənalara daxil olur. İlk olmayan ilkin olana təsirinə gətirən əks əlaqə anlayışından irəli gələrək, ilkin komponentə nəticələr, idarə olunan prosesin idarə edən bloka, qeyd etmək ki, əks əlaqə dünyanın konseptual mənzərəsi və dilin daxili quruluşu arasında yaranır, dünya mənzərəsinin ilkin tələblərinə müvafiq olaraq çox cəhətdən modelləşir.

Halbuki, qeyd etmək lazımdır ki, müasir dilçilikdə alınmalar anlayışı özünəməxsus “asylumignorantiae” olur, və bunun nəticəsində onun sərhədləri bir qədər qeyri-müəyyən olur. Burada alınmalar maddi (seqmentli) element kimi başa düşülür, genetik inkişafına görə yox, ünsiyyət nəticəsində həmin dilə daxil olur. Belə təyin nəticəsində alınma, təsir və tendensiya arasında olan fərqlilikləri qeyd etmək olar. Əgər alınma sözü həmin dildə mövcud olmayan, lakin sonradan əldə olunmuş kimi təhlil etsək, onda təsir və alınma arasında kəskin surətdə sərhəd qoymaq çox çətin olacaq, ona görə ki, hər bir nəticə bir növ əldə olunandır.

Alınma söz mütləq dil sisteminə “boş yeri” doldurur və ya hökmən, birmənalı və qəti surətdə olan “öz”, ilkin elementi istifadədən çıxardır deyə düşünsək düzgün olmaz. Alınma söz mənalara differensiasiyası ehtiyacından irəli gələ bilər, koqnitiv strukturunun daha adekvat ötürülməsi üçün və s. Təsir və tendensiyanı mütləq fərqləndirmək lazımdır.

Ciddi desək, bu fərq ekstralingvistik məlumatlara və dildə mövcud olan frekvental/universal olanlara əsaslanır. Tendensiya daxili xarakteristikaları ilə şərtlənən dil strukturunun qanunauyğun inkişaf yoludur. O hallarda ki, dilxarici motivasiya şübhə doğurur, bir dilin o biri dilə təsiri barədə ehtiyatlı düşünmək lazım gəlir. Məsələn, 1400-1550-ci illərin dövründə ingilis dilində müraciət olunan obyektə istifadə edilən nisbi əvəzliliklərin “that” - “nə, hansı” və “who” - “kim, hansı”, düşməsi tenden-siyası nəzərdə tutulub və realizə edilirdi (bu əvəzliliklər, subyekt adına münasibətində koreferent idi, və mütəmadi surətdə buraxılırdı, yəni “Jack <who> built the house came. - “Cek, <hansı ki> ev tikib, gəldi”).

Bəzi müəlliflər həmin tendensiyanın inkişafını Uels dilinin təsiri ilə əlaqələndirirlər, çünki obyektə təsnif edən (sonra gələn səs daim buraxılması) nisbi göstərici “a” mütəmadi nisbi budaq cümlələrində buraxılırdı.¹

¹ Bever, Langendoen. The Problem of grammaticality, 1972, Peabody Journal of Education 50, p.20-23. ccunix.ccu.edu.tw/~lngproc/LinTalk.pdf

Lakin vacibdir ki, tədqiq olunan dövrdə Uels dili nüfuzlu deyildir, bilinçsiz ingilis - Uels dilləri çox nadir hallarda müşahidə edilirdi, fəal anlamaq və həmin struktur cəhəti istifadə etmək üçün Uels dilini ikinci dil kimi mükəmməl bilən insanların sayı az idi; müvafiq olaraq, Uels dilinin ingilis dilinə struktur təsirinin mövcud olmasını düşünmək yanlışdır,¹ bir də ona görə ki, dil tendensiyasının qanunauyğun davamı göz qabağındadır.

O.A.Kornilovun fərziyyəsi məlumdur və ona müvafiq olaraq, müasir linqvistikada dünya dil mənzərəsinə iki yanaşmanı qeyd etmək olar: “obyektiv” və “subyektiv”.²

Onlardan birincisi nəzərdə tutur ki, dünya dil mənzərəsi yaranmasında dil bu mənzərənin yaradıcısı kimi çıxış etmir, yalnız fəaliyyət prosesində (nəzəriyyədə və praktikada) insan tərəfindən əldə olunan anlayışlı (düşüncəli-abstrakt) məzmunlu ifadə forması kimi çıxış edir.³

Beləliklə, dünya dil mənzərəsi obyektiv reallığı maksimal dərəcədə dəqiq və adekvat şəkildə əks etdirmək üçün, postullaşması vasitəsilə obyektiv dünyaya “bağlanır”.

İkincisi “subyektiv” yanaşmaya müvafiq olaraq, dünya dil mənzərəsi - insanın şüurunda obyektiv dünyanın qavrayışının nəticəsi olan, dildə əks olunan ikinci dünyadır. Adi dil dünya haqqında yalnız biliklər yox, həmçinin yanlış fikirlər, hisslər, onun qiymətləndirilməsi, fantaziyaları, arzuları da əks və fiksasiya olunan dünya dil mənzərəsini yaradır. Dünya dil mənzərəsinin mahiyyətinin bu cür başa düşülməsi ondan obyektivliyi tələb etmir.

V.N.Teliyanın fikrincə, dünya dil mənzərəsi - kommunikasiya aktlarında təfəkkürün, reallığın və dünya barədə fikirlərin ifadə vasitəsi kimi olan dilin qarşılıqlı təsirinin nəticəsində yaranan dil və təfəkkür fəaliyyəti üçün labüd şüur məhsuludur. Metafora dünya dil mənzərəsinin formalaşmasında ikinci adların yaranmasının daha məhsuldar vasitələrdən biridir.⁴

Həmçinin orada qeyd edilir ki, dünya dil mənzərəsi cəmiyyətdə dilin keçmiş inkişaf dövrlərində formalaşan reallığın qavrayış vəziyyətini əks etdirir. Bununla belə dünya dil mənzərəsi zamanla dəyişir, və onun

¹ Lightfoot D.W. Mechanisms of syntactic change. Cambridge, 1979, p.381.

² Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М.: ЧеРо, 2003, с.97.

³ Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Наука, 1990, с.25.

⁴ Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира, Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988, с.173.

dəyişiklikləri - dəyişən dünyanın əksidir, yeni realiyələrin yaranmasıdır, əslə dünya elm mənzərəsi ilə identikliyə meyllilik deyil.

Dünya dil mənzərəsi, ümumiyyətlə, abstraksiyadır. Real surətdə mövcud olan və təhlil olunma bilən yalnız konkret milli dillərin dünya mənzərələridir - milli dünya dil mənzərələri.¹

İstənilən insanın adı (dil) şüur vasitəsilə obyektiv dünyanın təzahürünün nəticəsi individual milli dünya mənzərəsidir. Həm də ümummilli dünya dil mənzərəsinə sosial sfera: ərazili - dialektlər, ləxçələr və müxtəlif elmlərə və sənətlərə aid olan professionalizmlər ilə məhdudlaşan dünya dil mənzərələri qarşı qoyulur.²

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi dillər sözlün alınmasına anlayışı ilə bərabər, başqaları isə - öz daxili vasitələrilə alınma anlayışının təsnifinə, həmçinin dil strategiyasında və taktikasında bu iki üsulun münasibətinin əsasında müraciət edir.

Yəqin ki, hər bir dil alınma sözlərinə münasibətdə öz daxili dözümsüzlük səviyyəsi ilə xarakterizə edilir, əksər halda solumun qeyri-linqvistik qaydaları ilə, demək olar ki, “dil şovinizmlə” bağlıdır, müvafiq olaraq belə dözümsüzlük səviyyəsi dil və cəmiyyətin inkişafının tarixi dövründən asılı olaraq dəyişə bilər.

Tədqiq edilən hallar bir başa alınma sözlərlə bağlı deyil, onlar dəyişikliklərlə, yəni dünya mənzərəsinin yenidən strukturlaşması ilə və ya onun əks olunmasının vasitələrilə bağlıdır.

Əhəmiyyətlidir ki, iki növ alınma sözlərin (leksik və qrammatik) tutuşdurulması intuitiv şəkildə dərk edilir və hətta öz təzahürünü müvafiq linqvistik terminologiyada tapır: ingilisdilli terminologiyada tez-tez “borrowing” (anlayışın və onun ifadəsi üçün sözlün alınması) və “loaning” (“öz” anlayışının mövcudluğu şərti ilə sözlün alınması) sözləri fərqləndirirlər.

Dünya mənzərəsinin fraqmenti dəyişilmir, lakin dillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində onun dildə təzahür üsulu dəyişir. Bir ifadə üsulunun digərilə dəyişilməsinin motivasiyası barədə sual yaranır. Burada tez-tez rast gələn səbəblərdən biri - istənilən dilin başqa dil ilə müqayisədə nüfuzudur, bura, məsələn, ingilis dilində mövcud olan latın, fransız mənşəli alınma sözlərini aid etmək olar. Digər səbəb, şübhəsiz ki, birinci səbəblə bağlıdır, müxtəlif dil tabulaşmasıdır. Burada ən axırını hal adın və onun daşıyıcısının,

¹ Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М.: ЧеРо, 2003, с.113.

² Новикова Н.С., Черемисина Н.В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки, 2000, №1, с. 40.

hərəkətin və onun işarəsinin ayrılmaz vahidə inamla bağlı olan öz ana dilinin gizlədilməsidir.

Artıq tanınan anlayışın işarəsi üçün başqa dildən yeni söz götürülür, halbuki həmin dil “öz” dilindən nüfuzlu olmaya bilər və cəmiyyətində müəyyən spesifik funksiyaları var: burada daha tez-tez rast gəlinən hal müəyyən dilin istifadəsidir, yəni “lingua franca”dır.

Təhlil olunan növün alınma sözlərinin əhəmiyyətli səbəbi o fakt ola bilər ki, alınan göstərici və yaxud alınma söz daha dəqiq və ya ifadəli görünə bilər, nəinki özününkü. Görünür, iş burasındadır ki, ana və xarici dillərin tutuşdurulması, “xarici” sözünün anlayışının həcmi adətən kiçik və daha dəqiq sərhədləri olan kimi görünür. Məsələn, xarici dilin tədrisi zamanı həmin hadisənin psixoloji əsaslarını İ.A.Zimnyanın elmi işində müqayisə edək.¹ Bundan başqa, “özgə” (xarici) söz daha ekspressiv görünə bilər, nəinki tanınan və vərdiş etdiyin söz.

Nə qədər paradoksal olsa da, dil üçün daha əhəmiyyətli öz dilində mövcud olan sözün mənasının qeyri-dəqiqlik fonunda sözün alınma göstəricisinin formal sadəliyi faktorudur.

Deyilənlərin nəticəsi olaraq, qeyd etmək olar ki, dünya dil mənzərisi dünyagörüşünün (dünyabaxışının) daha sərt verilmiş elementlərindən və bir elementlərdən digər elementlərinə qarşılıqlı keçid qaydalarından formalaşır. Bununla bağlı ehtimal etmək olar ki, individual dillərin dil daşıyıcılarında olan konkret dünya dil mənzərələri kəşifən, lakin eyniyyət təşkil etməyən çoxluqları yaradır.

Tədqiqatımızın ikinci fəslə linqvokulturologiyaya həsr edilib. Bu fəslin müxtəlif yarım fəsillərində dil və mədəniyyətin qarşılıqlı münasibətlərinin linqvo-kulturoloji aspektləri, konseptosfera barədə anlayış, kommunikasiya və mətn təhlil edilir. Burada dil keçmiş mədəniyyətlərin, intuisiyanın və dünyagörüşlərin kateqoriyalarının varlığını əks edən mədəniyyətin güzgüsü kimi tədqiq olunur.

Bununla əlaqədar ingilis dilinin tədrisi zamanı auditoriyada linqvo-kulturoloji yanaşmanın istifadəsi əhəmiyyətli sayılır, çünki xüsusilə də dil vahidlərinin semantikasında öz təzahürünü tapan linqvo-kulturoloji məlumatlar xarici dil öyrənən tələbənin kommunikativ kompetensiyasının lazımı tərkib hissəsini təşkil edir.

Linqvo-kulturoloji biliklər kommunikativ kompetensiyanın hissəsi kimi linqvo-kulturoloji kompetensiyasının formalaşma ehtiyacını yaradır.

¹ Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Логос, 1998, 378 с. <http://psychlib.ru/mgppu/zim/zim-001-.htm>

Məsələn bədii mətnin bir parçasına nəzər salaq: *“I was a very good student, if I may say so. I was tops at St. Michael’s College four years in a row. I got every possible award from the Department of Zoology. If I got none from the Department of Religious studies, it is simply there are no student awards in this department (the rewards of religious study are not in mortal hands, we all know that). I would have received The Governor General’s Academic Medal, The University of Toronto’s, of which no small number of illustrious Canadians have been recipients, were it not for a beef-eating pink boy with a neck like a tree trunk and a temperament of unbearable good cheers”* (Martel Y., p.5).

Əgər biz insanın şüurunda “təfəkkürü” reallığı əks etdirən proses kimi və “fikri” düşüncə fəaliyyətinin məhsulu kimi təhlil etsək, onda implisit şəkildə mövcud olan nöqtəyi nəzəri qəbul etmək olar və ona müvafiq olaraq fikir vahidi müəyyən kollektiv təcrübənin qiymətləndirici-mənalı representasiyasına qulluq edən mədəni konseptdir. Yəni, mədəni konsept müəyyən üsul vasitəsilə strukturlaşdırılmış məzmunlu (empirik, təcrübəli) mənəni və ümumiləşdirilmiş daxili representasiyanı təqdim edir.

Konsept düşüncənin vahididir. Şüurun vahidi isə dildə olan mənədir. Məzmun - linqvo-kulturoloji, şəxsi, situativ kateqoriyadır; bir dövrdən o biri dövrə qədər, insandan insana, məndən mənə mənəsi çevik və dəyişkəndir. Məna - ictimai, stabil kateqoriyadır, dil işarəsinin məzmununun daimi hissəsidir.

A.V.Bondarko daha ətraflı mənənin təyini haqqında fikir söyləyib: “Məna barədə danışanda, biz vahidlərin və həmin dilin sisteminə daxil olunan və onun xüsusiyyətlərini, dil işarələrinin mənalarının planını əks etdirən kateqoriyalarının məzmununu nəzərdə tuturuq”.¹

Mənənin daşıyıcıları isə yalnız dil formaları deyil, həm də nitqyaradan prosesin başqa tərkib hissələridir (motiv, kommunikativ niyyət, fikir, ideya, daxili proqramlaşma - mənalı sintaksisləşmə, subyektli-predikativli-obyektli münasibətlər və ünsiyyət situasiyası).

“Mədəni konsept” anlayışının tarixi formalaşmasının ardıcıl anlamı L.A.Mikeşina tərəfindən təqdim edilib.² Müxtəlif kontekstlərdə aşkarlanan və təhlil olunan mədəni “konseptlərin” anlaması mətnin koqnitiv strukturu

¹ Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка). М.: Языки славянской культуры, 2002, с.102.

² Микешина Л.А. Философия познания. М.: Прогресс, 2002, с.502.

runun yalnız özünəməxsusluğunu yox, həm də bütünlükdə - mədəniyyətin konseptual mənasının başa düşülməsinə şərait yaradır”.¹

Linqvokulturologiyada XX-XXI əsrlərdə “konsept” termininin anlanılması və istifadə olunması proseslərində xüsusilə qiymətli təcrübə əldə olunub. Hələ 70-80-ci illərdə R.Pavilyonis tərəfindən onun fəlsəfi əsasları qoyulub.²

Müasir konseptologiyanın çoxaspektli mənzərəsini (panoramasını) aşağıdakı mülahizələrlə təqdim etmək olar:

1) Konseptlər - dilin qiymətli-mənalı sahənin kateqorial şəbəkəsini təşkil edən mental törəmələrdir.

2) Konseptlər - dünya mənzərəsinin modelləşməsinə kömək edən vahidlərdir.

3) S.A.Askoldovun fikirlərinə əsasən, konsept - tam formalaşmayan anlayışdır, anlayışın “embrionudur” (rüşeymdir), ona görə ki, əzəldən verilib və onda potensial şəkildə o semantik struktur, o ümumi və xüsusi mənalı var ki, onlar sonradan anlayışda təzahür olunur.

4) Düşünülməmiş nitqdə məzmunlu elementlər kimi anlayışlar çıxış etmir, tam formalaşmayan ilkin düşüncəli anlayışlar, siqnaallar, və ya konseptlər çıxış edir.

5) Konseptlər - sözün ümumiləşdirilmiş obrazını yaradır.

6) Bütün mənalı, real və potensial, sözün bütün əlaqələri, bəzən çox uzaqlaşdırılmış assosiasiyaları, konseptin sayəsində bir sözdə saxlanılıb və birləşirlər.

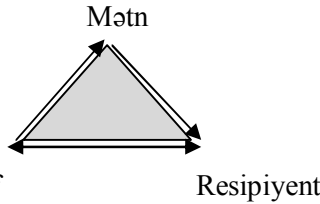
7) Müxtəlif insanların psixikasında eyni bir sözə fərqli mental törəmələr müvafiq ola bilər, yəni müxtəlif insanların şüurunda eyni sözün arxasında fərqli konseptlər dayanır.

Konseptin analogi anlamı C.Lakoffun işlərində təklif olunur.

Mətn təhlili haqqında söhbət gedəndə müəllif, onun yaratdığı mətn və oxucu arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlər haqqında müddəa aksiomatik olur. Həmin fenomeni bərabərənli-kommunikativ üçbucaq şəklində təsvir etmək olar: zirvədə mətn dayanır, o göndərən və qəbul edən arasında olan rabitə nöqtəsidir:

¹ Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе. СПб.: Университетская книга, 2000, с.415.

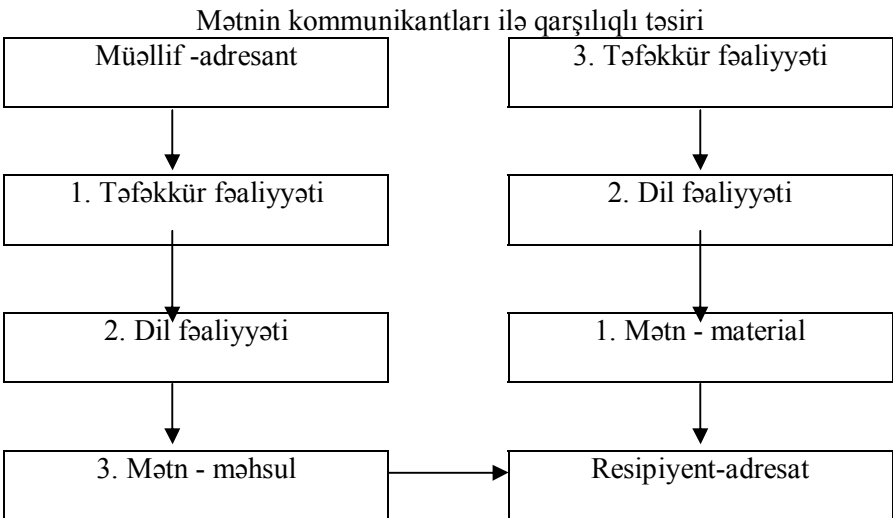
² Павилёнис Р. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. М.: Мысль, 1983, 286 с.

“Mətn eyni zamanda (müəllifin) fəaliyyətinin nəticəsi və (oxucu-interpretatorun) fəaliyyəti üçün gərəkli material rolunu oynaya bilər”.¹

Mətnin yaranması və qavranılması prosesinin qarşılıqlı təsirinə izah etmək (illüstrasiya vermək) məqsədilə həmin fenomen barədə iki ardıcıl alqoritm kimi əyani şəkildə təsəvvür yaratmaq istərdik.

Sxem 2.2

Müəllif tərəfindən mətnin yaranmasının ilkin mərhələsi təfəkkür qabiliyyəti ilə bağlıdır və o, mətn “daşıyıcısının” təfəkkürünün individuallıq və növündən asılı olaraq müəllif intensiyasının (istəyinin, məqsədinin) formalaşmasına yönələn mental əməliyyatların cəmi kimi təyin oluna bilər.

Lakin mətnin ilkin təhlili zamanı düşüncə kateqoriyalarının bilavasitə aşkarlanması təcrübə cəhətdən mümkün deyil, ona görə ki, onlar formal-eksplisit xüsusiyyətlərinə malik deyil. Bu kateqoriyaları yalnız ciddi təhlil

¹ Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. М.: МГУ, 2008, с. 14.

zamanı kommunikantların konseptual sistemi ilə qarşılıqlı təsirini nəzərə almaq şərtilə təyin edərək eyniləşdirmək olar.

“Kommunikantların individual biliyi, individin daim konstruktlaşan və modifikasiyaya uğrayan məlumatların (anlayışların, fikirlərin, biliklərin) dinamik sisteminə malik olan konseptual sistem kimi təhlil edilir”.¹

Təfəkkür mərhələsindən fərqli olaraq, dil fəaliyyəti mərhələsinin əsas cəhəti, məndə dil kateqoriyalarının formal ifadəsinin, başqa sözlə desək, bir növ dil eksplikasiyasının mövcudluğudur. Bu mərhələ bu və ya digər dil vasitələrinin seçimi ilə və onların mütləq istifadəsilə, yəni artıq formulə edilən fikrin dilin konkret qrammatik və leksik strukturlarına obyektivləşdirilmə vasitəsi ilə xarakterizə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dil fəaliyyəti, ona xas olan eksplisitliyinə baxmayaraq, təfəkkür fəaliyyətindən ayrı, kommunikantlar vasitəsilə mətnin nə yaranmasını, nə də qavranılmasını təmin edə bilmir. O ki, qaldı resipiyentə, onun nitq və təfəkkür fəaliyyəti, müəllifə əks, alqoritm şəklinə təqdim olunub.

O, mətnin bu və ya digər qrammatik və leksik-semantik işarələrin ilkin şərh edilməsi və mətnin məzmunlu-faktlı informasiyasının persepsiya prosesinin sonrakı sonuncu düşüncə fəaliyyəti mərhələsinin başlanması ilə xarakterizə olunur.

“Nitq-təfəkkür fəaliyyəti, - Kolşanskiy qeyd etdiyi kimi, - düşüncə məzmununun dil vahidləri vasitəsilə realizasiyasının vasitəsidir, ona görə də kommunikantların təfəkkür spesifikasiyası, onların pozisiyaları, həmçinin dilin subyektiv istifadəsi öz təzahürünü istənilən məndə tapır”.²

Mədəniyyət vahidi kimi bədii mətnin təhlili zamanı mədəni freymlərin mahiyyətini açmaq zəruridir. Sosial fenomenləri (hadisələri) tanımağa və öyrənməyə şərait yaradan müəyyən fikirlərin vasitəsilə dünyanın qaydaya düşməsi və yaxud strukturlaşması məqsədilə gündəlik həyatda insanlar tərəfindən istifadə olunan vasitənin işarəsi üçün “freym” anlayışı ilk dəfə İrvin Qoffman tərəfindən işlənilib.

İ.Qoffman freymi “xüsusilə sosial hadisələri idarə edən, və bu hadisələrdə bizim subyektiv iştirakımız olan, təşkilat prinsiplərinə müvafiq olaraq formalaşan situasiyaların təyini” kimi izah edir”.³

¹ Каменская О.Л. Языковая личность и семантика слова. Социокультурное варьирование в языке. М.: МГЛУ, 2001, с.9.

² Колшанский Г.В. Контекстная семантика. М.:Наука 1980, с.65.

³ Батыгин Г.С. Континуум фреймов: социологическая теория Ирвинга Гофмана// Социологический журнал. М.:2001,№ 3, с.5.

Xüsusilə demək lazımdır ki, ingilisdilli ədəbiyyatda bədii mətn milli-mədəni komponentinə, artefaktlarda öz təzahürünü tapan xalqın mənəvi həyatının tarixinə mälikdir. Onlar isə, öz növbəsində, frazeologizmlərin, atalar sözlərinin, zərb məsəllərin, tapmacaların, nağılların, bayatıların və xalq mahnılarının materiallarını əhatə edir.

Hələ Boduen de Kurtene yazırdı ki, dilin qrammatik quruluşu millətin mentalitetini daha dəqiq əks etdirir ona görə ki, o, hamıdan təfəkkürə yaxındır.¹

L.İ.Novikovanın təyininə əsasən, “artefaktlar - mədəniyyətin sərvətidir, onun unikal fenomenləridir, və onlar tədris zamanı tələbələr üçün təlimin vasitələri rolunu oynaya bilər”.²

Artefaktlar verbal və qeyri-verbal olanlara bölünür. Tərkibində frazeologizmlər, atalar sözləri, zərb məsəllər, tapmacalar, nağıllar, bayatılar və xalq mahnıları olan bədii mətnlərin tədqiqi artefaktlarının öyrənilməsi üçün bizə münbit şərait yaradır.

Xalq yaradıcılığının bütün qeyd edilən növləri, mədəniyyətin fenomeni kimi dilin təzahürü olaraq, insanın dil daşıyıcısı şəxsiyyətinin formalaşması üçün imkan yaradır.

V.N.Teliya qeyd edir ki, “frazeologizmlər öz obrazlı əsaslarda xalqın mədəniləşmiş dünyagörüşünü əks etdirir”.³

Frazeologizmlərə inkorporasiya olunan simvollar onlara mədəni markalanmasını (markirovkani) təşkil edir. Məsələn: “big wig/big noise” in the meaning of “an influential patron” - “большая рука /сильная рука/ мохнатая рука” - “влиятельный покровитель, значительный по своему положению человек” mənasında “həkimiyət simvolu” kimi; “chimney swallow” - “qaranquş” - “ласточка” “bahar, yaz simvolu” kimi; “cygnet” - “лебедушка” “cavan qız” simvolu kimi, “blood” - “кровь” “həyatın gücü” simvolu kimi çıxış edir.⁴

¹ Бодуэн де Куртенэ И.А. О смешанном характере всех языков / Избранные труды по общему языкознанию. М.: АН ССР, Т. 1, 1963, с. 371.

² Новикова Н.С. Артефакты, принципы и критерии их отбора для уроков русского языка, Культуроведческий подход: его реализация в школьном и вузовском курсах русского языка/ Доклады и тезисы докладов участников Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения академика А.В.Текучева. М.: МПГУ: 2003, с. 46.

³ Телия В.Н. Что такое фразеология?. М.: Наука, 1966, с.57.

⁴ Vəliyeva N.Ç. İrihəcmli üçdilli frazeoloji lüğət: 2 cildə. I c. Bakı: Azərənəşr, 2010, 988 s.

Azərbaycan auditoriyasında böyük maraq ekvivalentləri olan, bəzi hallarda isə Azərbaycan dilində ekvivalentlərin bir neçə variantı mövcud olan ingilis frazeologizmləri doğurur. Məsələn üçün: “to get upon the wrong side of the bed” или “to get out of bed on the wrong side” - “sol ayağı üstə durmaq” - “bir kəsi it dişləyib” - “filankəsin itliyi tutub” - “tutması tutub” - “it sifətini almaq” - “pis əhval-ruhiyyədə olmaq” - “вставать с левой ноги” или “вставать не с той ноги” - быть не в настроении, “прикалываться” - придирааться ко всем и ко всему; “to run into a squall” - “zəhərə dönmək” - “hirsini tökmək” - “hirsli vaxtda düşmək” - “попадаться под горячую руку” - “испортить музыку” - “испортить кровь” - испортить кому-либо настроение; “to be happy as a lark” - “to be happy as king” - “to be full of beans” - “to sit on top of the world” - “to be over the moon” - “to be on cloud nine” - “göyün yeddinci qatında olmaq” - “göylərdə uçmaq” - “göylərdə olmaq” - “ayağı yer görməmək” - “чувствовать себя на седьмом небе” - “сильно радоваться”; “to be born under a lucky star” - “to be born with a silver spoon in one’s mouth” - “to be born lucky” - “to have a great success in life” - “aşığı alçı durub” - “başına taleh quşu qonub” - “ulduzu parlaıyır” - “bəxti gətirən insan haqqında” - “родиться под счастливой звездой” - “о человеке, которому везёт”; “the cut and thrust” - “a passage of arms” - “söz güləşməsi” - “atışma” - “vurub sürümək” - “словесная баталия” - “перепалка”; “the answer’s a lemon” - “nömrəsi keçməz” - “badalaq qura bilməz” - “barmağa dolaya bilməz” - “aldada bilməz” - “номер не пройдет”; “like cats and dogs” - “it-pişik kimi” - “bərk dalaşmaq” - “как кошка с собакой” - “грызться” - “постоянно ссориться”; “chum” - “solid” - “crony” - “can-cigər” - “can yoldaşı” - “закадычный друг”.¹

Beləliklə, mədəniyyət fenomeni kimi dilin başa düşülməsi bilavasitə folklorlarda istifadə edilən simvolik obrazlarla bağlıdır. Realiyələrin, mədəniyyət leksikasının təsnifi dil vasitələrinin milli-mədəni spesifikasiyasının mənimsənilməsinə imkan yaradır və qrammatik kateqoriyaların öyrənilməsinə kömək edir.

Linqvokulturoloji konsepsiyasının əsasında dil daşıyıcısı şəxsiyyətin formalaşması xarici dil tədrisinin əsas məqsədidir, şəxsiyyətin real kommunikativ-idrakı və mədəni ehtiyacları təlim sisteminin əsası təşkil edir.

¹ Vəliyeva N.Ç. İrihəcmli üçdillli frazeoloji lüğət: 2 cildə, II c. Bakı: Azərənəş, 2010, 987 s.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində mətn dilin ən yüksək kommunikativ vahidi kimi, monoloq və dialoq formaları mətnin struktur-kommunikativ modeli kimi, mətnin və bədii mətnin spesifik xüsusiyyətləti tədqiq olunur.

Sosioqenezin və mətnin təhlili zamanı aydın olur ki, cəmiyyətin sosial-tarixi inkişafı insanın onu əhatə edən dünya ilə qarşılıqlı təsiri ilə bilavasitə bağlıdır və bu kontekstdə insanın iki əsas, qarşılıqlı bir-birinə bağlı və tez-tez paralel mövcud olan fəaliyyət növlərini: dərk etməni və kommunikativliyini - xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Kommunikasiyanın əsas sosial funksiyası odur ki, kommunikativ fəaliyyət cəmiyyət tərəfindən yığılan kollektiv bilik üçün lazımi informasiya mübadiləsinə, həmçinin cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvləri tərəfindən artıq formalaşan kollektiv biliyin mənimsənilməsinə təşkil edir.

Cəmiyyətdə verbal ümumiləşmənin və bilik mübadiləsinin prosesləri şifahi və yazılı mətnlərin formalarında toplanmış biliklərin obyektivasiyası köməyi ilə həyata keçirilir.

“Mətn isə, nitq məhsulu kimi, N.S.Bolotnovaya görə, kommunikasiyanın universal formasıdır. yalnız mətnin fəaliyyətinin sayəsində: informasiya ötürülür, hisslər ifadə edilir, insanlar arasında ünsiyyət qurulur, təsir keçirilir, bizi əhatə edən dünyanın, idrakin və dilin realiyaları təsnif edilir”.¹

Məhz “mətn” anlayışının bütün mürəkkəbliyini və çoxaspektliyini nəzərə alaraq, təbii düşünmək olar ki, mətnlərin differensiyası məsələsi indiki zamanda da mübahisəli sayılır ona görə ki, müasir vaxtda mövcud olan mətnlərin təsnifatı öz parlaq rəngarəngliyi ilə seçilir.

Belə ki, mətnlərin tipologizasiyasının nisbətən əsaslı kriteriyalar kimi çox müxtəlif linqvistik və ekstralingvistik xüsusiyyətlər sayılır, məsələn: informativ, semantik, struktur, psixoloji, funksional, məntiqi, praqmatik, janr (bədi tərz) - üslubi, interpretasiyalı, kommunikativ, kulturoloji və s.

Bu gün mətnin dixotomik tipologiyası xüsusi aktualıq kəsb edir: qeyri-bədii və bədii mətn.

Bədii mətn assosiativ-obrazlı təfəkkürün qanunlarına müvafiq qurulur, qeyri-bədii mətn məntiqi təfəkkürün qanunlarına uyğun formalaşır. Bədii mətnə həyati material müəllifin gözü ilə sanki “balaca yer kürəsinə” dönüb çevrilir. Ona görə də bədii mətnə həyatın təsvir edilmiş mənzərələri arxasında həmişə mətnaltı, interpretasiyalı, funksional plan, “ikinci reallıq” mövcuddur.

¹ Болотнова Н.С. Филологический анализ текста. М.: Флинта, Наука, 2007, с.112.

Bədii mətn nitqin obrazlı-assosiativ xüsusiyyətlərinin istifadəsi üzərində qurulur. Burada yaradıcılığın sonuncu məqsədi obrazdır, halbuki qeyri-bədii mətndə sözlə ifadə edilən obrazlılıq prinsiplial şəkildə lazım deyil və mövcud olsada sadəcə informasiyanı ötürmək (izah etmək) vasitə rolunu oynayır.

Bədii mətndə obrazlılıq vasitələri yaradıcının estetik idealına tabe olur; qeyri-bədii ədəbiyyatda obrazın ikinci dərəcəli rolu (məsələn, elmi-populyar) müəllifi belə tabeçilikdən azad edir: o başqa bir məsələ ilə məşğul olur - obraz (müqayisə, metafora) köməyi ilə anlayışın, hadisənin mahiyyətini çatdırmaq ilə.

Mətnin yaranması derivasiya və qeyri-derivasiya prosesləri ilə birgə (leksik, sintaktik, intonasiyanın transformasiyaları və s.) proseslərinin vasitəsilə təmin olunur. Derivasiya münasibətləri ilkin (birinci) və törəmə (ikinci) mətnləri bağlayır.

Nəticədə, törəmə mətn, öz əlaqələrini ilkin mətnlə saxlayaraq, axırıncıdan formal-semantik cəhətdən (daha çox mürəkkəbliyi/sadəliyi ilə) həm də məna baxımından fərqlənir. Bu növ mətnlər qohum sayılır.

Mətnin yaranmasının derivasiya proseslərinə nəzər salaq. Mətnin yaranması sferasında üç derivasiya prosesləri¹ fərqləndirilir:

1) genişləndirmə, bu proses zamanı ilkin mətn formal-semantik əlavələr qəbul edir. Məsələn, *“No one can order a lunch better than Roy, and generally by the time the critic has eaten half a dozen oysters and a cut from a saddle of baby lamb, he has eaten his words, too. It is only justice that when Roy’s next novel comes out the critic should see in the new work a very great advance.... In England we have so much bad poetic weather that it is only fair that a beautiful day should be more beautiful than anywhere in the world and this June evening was perfect. The blue sky was cloudless and the air was balmy, before us stretched green rolling downs, and woods, and in the distance you saw the red roofs of a little village church... A week later they were married at a registrar’s office. It was a very successful marriage. Looking back now after sixteen years I could not but chuckle sympathetically at the thought of the lark they had made of their life together. I had never known a more devoted couple.... She spoke English with a good deal of accent, but with a correct pronunciation”* (W.S.Maugham, p.113);

2) məhdudlaşdırma, bu proses zamanı ilkin mətn formal-semantik buraxılmaları qəbul edir. Bu halda ənənəvi misal - annotasiya üsulu ola

¹ Чувакин А.А. Теория Текста: Учебное пособие. М.: Наука, 1998, с.23.

bilər, çünki o, ilkin mətnin ciddi məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur - iki suallara cavab: ilkin mətnədə nədən söhbət gedir? kimə bu ünvanlanır? (oxucuya təklif edirik ki, dərs vəsaiti ilə tanış olmaq üçün annotasiyaya müraciət eləsin); Məsələn: *But let me not be sidetracked again. My move to the Midwest was interpreted by my father as a rejection (excuse the jargon; so misleading) (Bellow S., p.28).*

3) mürəkkəbləşdirmə, bu proses zamanı ilkin mətn əvvəlcə formal-semantik yox, funksional dəyişiklikləri qəbul edir. Məsələn: *“He played Chopin. He played two waltzes that were familiar to me, a polonaise and an etude” (W.S.Maugham, p.143).* *“I couldn’t quite picture what he was up to in the laundry room going on three o’clock in the morning, an hour often connected with the dark night of the soul. He was, by the sound of him, somewhere beyond the agitation I was familiar with...” (Bellow S., p.392).*

Mətnin əsas kateqoriyalarını və ya onun əsas xüsusiyyətlərini bilmək zəruridir. Mətn kateqoriyası (xarakteristikası) - belə bir xüsusiyyətdir ki, o bütün mətnlərə xasdır, və onsuq heç bir mətn mövcud ola bilməz, yəni bu tipoloji cəhətdir.

Mətn kateqoriyası - mətnin tipik xüsusiyyətidir, o artıq ilkin müəllif fikri səviyyəsində proqramlaşdırılıb və həmin fikrin ayrı parametrini təqdim edir.

Deməli, mətnin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır: bütövlülük, bağlılıq, üzvlülük, tematiklik (mövzuluq), məntiqlik, temporallıq, lokallıq, qiymətləndiricilik, kompozisiya.

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatşünaslıqda və mətn dilçiliyində mətnin ikinci dərəcəli elementlərinə işarə edən və ilkin mətnin münasibətinə görə köməkçi (ikinci dərəcəli) funksiyalarını icra edən “metatekst” anlayışı mövcuddur.

“Metatekst” - mətnin ümumi qavranılmasına və mətnin mədəniyyətdə olan rolunu düzgün başa düşülməsinə kömək edən istənilən bədii əsərlə bağlı olan mətnlərinin - qaralamaların, prototiplərin, parodiyalarının, davamı olanların, tənqidi məqalələrin və s. yığımıdır.

Dilçilikdə metatekst - ünsiyyət vəziyyətinə müvafiq olan, nitqi təsnif edən və formalaşdıran, eyni zamanda onun bir hissəsini təşkil edən mətnin elementləridir. Məsələn: *I spent my last years at St.Joseph’s school feeling like the persecuted prophet Muhammad in Mecca, peace upon his name. But just he planned his flight to Medina,the Hejira that would mark the beginning of muslim time,I planned my escape and the beginning of a new time for me. (Y.Martel, p.45).*

Kommunikativ vahid kimi mətnin tədqiqi zamanı istər-istəməz dərhal şüuraltı “interpretasiya” termini ağıla gəlir.

Gündəlik həyatda “interpretasiya” sözü tez-tez istifadə edilir və hətta onunun işlənməsi müasir zamanda daha dəbdədir. Halbuki bu sözün müəyyən bir məna çaları mövcuddur, məsələn deyəndə: “Bu yalan deyil, sadəcə bir interpretasiyadır”. Bu halda, dilçilər “yalnız” dil ilə məşğuldur. Lakin bu “yalnız”dan bizim həyatımız ibarətdir. Misallara nəzər salaq: “*Open the whiskey Tom, she ordered, and I’ll make you mint julep. Then you won’t seem so stupid to yourself...*” (F.Scott Fitzgerald, *the Great Gatsby*, p.121). “*Now he turned his head toward the mountains of the east, the Gabilans, and they were jolly mountains, with hill ranches in their creases, and with pine trees growing on the crests. People lived there, and battles had been fought against the Mexicans on the slopes*” (J.Steinbeck, *The Red Pony*, p.125).

İnterpretasiyaya yalnız bir vasitə kimi yox, həm də filologiyanın, ədəbiyyatşünaslığın, dil fəlsəfəsinin və ümumiyyətlə linqvistikanın obyektini kimi yanaşanda ümumi dil, ümumi maraqlar və ümumi tədqiqat material əldə olunur.

Filologiyada interpretasiya iki tərəfi əhatə edir: dərk etmək; və başqalarına bu dərk etməni əsaslandırmaq və ya tərcümə etmək.

İnterpretasiyanın strukturunu, növlərini, tiplərini, texnikasını tədqiq edərk interpretasiyanın mədəniyyəti haqqında unutmamaq olmaz.

Dərk etmənin mədəniyyəti - interpretasiyanın mədəniyyəti deməkdir, interpretasiya idealına bir cəhddir.

Xarici dillərin tədrisində bədii mətnin istifadəsi çox əhəmiyyətlidir. İngilis dilinin xarici dil kimi tədrisi zamanı ingilisdilli bədii mətnlərinin təhlili olmasa bu dilin tam öyrənilməsi və düzgün başa düşülməsi mümkün deyil. İndiki zamanda mədəni varisiyə, müasir mürəkkəb və dinamik dil və mədəniyyət münbit vəziyyətinə kəskin surətdə artan maraq ən əsas və əhəmiyyətli ümumi dilçilik və kulturoloji problemlərin sırasına bədii mətnin linqvistik təhlili və tərcüməsi problemini irəli sürür.

Qlobalizasiya prosesi zamanı mədəniyyət vahidi kimi bədii mətnin kommunikativ aspektinin təhlili nəticəsində biz aşağıdakı qənaətlərə gəldik:

1. Dil təfəkkürlə sıx bağlıdır, baxmayaraq ki, o, onunla eyni deyil. Bizi əhatə edən dünyanın əks olunmasında subyektiv olanın rolu mühümdür. Subyektiv olanın elementləri olmadan obyektiv olanın düzgün başa düşülməsi mümkün deyil. Dildə daxili qanunlar həqiqətən də mövcuddur və dilin daxili qanunu ictimai qanunlarla tamamilə bağlı deyil, məsələn, dil işarəsinin qanunu.

2. Alınmalar problemini araşdırarkən, aydın oldu ki, dünya dillərində xüsusi mürəkkəb qrammatik kateqoriyaların və qrammatik qaydaların yaranmasına belə bir iddia yoxdur. Dünyanın bütün dilləri müqayisədə mürəkkəb olmayan verbal kommunikasiya sistemini yaratmağa cəhd edir.

Dünyanın bütün dilləri müqayisədə mürəkkəb olmayan, fizioloji xərclərin, səylərin qənaət etmək və dil ifadə vasitələrini təkmilləşdirmək tensiyası ilə verbal kommunikasiya sistemini yaratmağa cəhd edir.

3. Linqvistikada mətnin mətnlərə münasibətinin problemi bütövlükdə yeni və az tədqiq olunubdur. Münasibətlər növlərinin qısa xülasəsindən görünür ki, həmin konkret mətn başqa mətnlərlə müxtəlif cür əlaqələrdədir.

4. Leksiya dinləyən insanın fəaliyyətini təmin edir, yəni ilk növbədə, koqnitiv məna daşıyır: dinləyən insanın fəaliyyəti öz təbiətinə görə koqnitiv-kommunikativdir. Müvafiq olaraq, mətni yaratma prosesi kommunikativ-koqnitiv təbiətinə malikdir. Bədii mətdə leksiya müxtəlif verbal və qeyri-verbal vasitələrlə təqdim olunur.

5. Mətnlərin intertekstual və hipertekstual məcmusu - belə mətnlərin toplusudur ki, onun mərkəzi həmin konkret mətdir. Mətnlərin intertekstual məcmusu həmin konkret mətnin intertekstual sahəsi kimi əksər hallarda bədii ədəbiyyatın mətn materialları əsasında öyrənilir. Bu da öz əksini intertekstual elementlərin və mətnlərarası əlaqələrin tipologiyasında tapır.

6. Mətnin interpretasiya mədəniyyəti - alternativlərin seçimində kannonlarıdır (qanunlarıdır). Müvafiq olaraq, anlama mədəniyyətinin tərəqqisi - hər bir istənilən insanın öz "parametrinin" (ölçü vahidinin), alternativ şkalasında öz pozisiyasının seçimində azadlığın geniş olmasıdır. Bu qabiliyyət, öz həyatının müəyyən dövründə nitqi qəbul etmək kimi, seçməkdir.

7. Mədəni freymlərdə və mədəni freymləşmədə mədəniyyətlərarası fərqliliklərin aşkarlanması qarşılıqlı anlamanın müəyyən balansını əldə edərək və qarşılıqlı təsir gücünü nəzərə alaraq optimal resursların və imkanların tapılmasına şərait yaradır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin çap olunmuş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Эвфемизм как лингво-культурное явление // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2010, № 10, с.16-20
2. Коммуникация и текст. Современные проблемы прикладной лингвистики / Материалы Республиканской научно-практической конференции. Баку: АУЯ, 2013, с. 108-110
3. Текст как высшая коммуникативная единица // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika konfransı. Bakı: ADU, 2013, с. 209-210
4. Роль художественного текста в межкультурном диалоге в процессе глобализации // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2014, № 1, с. 88-94
5. История изучения языковой картины мира // Dil və Ədəbiyyat Bakı: ADU, 2014, № 1, с. 120-128
6. Роль личности в формировании языковой картины мира // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2014, № 1, с.18-20
7. Лингвокультурологические аспекты взаимоотношения языка и культуры // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2014, № 1, с. 271- 282
8. Художественный текст как отражение глобального межкультурного диалога // Национальна економика у глобальному середовищі. VI Міжнародная научно-практическая конференция. Полтава: ПУЕТ, 2014, с. 150-152
9. Что такое концепт, культурный концепт и концептосфера? // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2014, № 2, с.109-117
10. Культурный концепт как единица глобальной компетенции // Харісі дилләрін tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, ADU, 2014, с. 118-121
11. Лингвистический анализ текста // Филологіні Науки. Полтава: ПНПУ имени В.Г.Короленка, 2014, № 17, с. 71-76
12. О проблеме типологизации текстов // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2014, № 2, с. 26-28
13. Linguo-cultural aspect of interrelation of Language and culture // International Journal of English Linguistics, Canadian Center of Science and Education. Vol. 4, 2014, № 6, p. 160-166
14. Художественный текст как средство межкультурной коммуникации / Вербальные коммуникативные технологии 4. Міжнародная научно-практическая конференция. Тбілісі: Грузинский Технический Университет (ГТУ), 2014, с. 56-60.

THE COMMUNICATIVE ASPECT OF LITERARY
TEXT AS A UNIT OF CULTURE

Summary

The aim of the thesis is to show up and to describe the specific features of the communicative aspect of the literary text in modern English.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion and the list of used literature.

Introduction substantiates choice and urgency of the theme, determines the aim and objectives, methods of investigation, comprises its scientific novelty, theoretical and practical significance, as well as, the hypothesis of the research and specifies the structure of the thesis.

The first chapter titled “*The Role of the lingual personality in the formation of the linguistic picture of the world*”. This chapter consists of three paragraphs. Here the history of the investigation of the the linguistic picture of the world in the science and linguistics, the modern stage of the studying of the linguistic picture of the world in linguistics, the role of the lingual personality are investigated.

In *the second chapter* entitled “*A common notion of lingua-culturology*” the lingua-culturological aspects of interrelation of the language and culture, the notion of concept’s sphere, communication and text are presented in this chapter.

The *third chapter* is devoted to the analysis of text as the highest communicative unit of the language. This chapter also consists of three paragraphs, such as: text as a communicative unit, monologic and dialogic forms as structural-communicative models of the text, text and literary text.

The research is completed with final *conclusion*.

Çapa imzalanıb: 15.05.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: *mutarjim@mail.ru*

